

ULUS-AŞIRI ŞİRKETLER VE İNSAN HAKLARI: BAKÜ-TİFLİS-CEYHAN BORU HATTI ÖRNEĞİ

Yrd. Doç. Dr. Zeynep Kıvılcım
İstanbul Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi

• • •

Özet

Petrol endüstrisi, ulus-aşırı şirketlerin faaliyette bulunduğu alanlar içinde, insan hakları ihlallerinin en fazla görüldüğü ve en ağır şekillerde yaşandığı bir alan olarak göze çarpmaktadır. Bu çalışmada Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının inşası ve işletilmesine ilişkin hukuki rejimin insan hakları açısından ortaya koyduğu riskler incelenmektedir. Ulus-aşırı şirketlerin uluslararası alanda etki ve öneminin arttığı küreselleşme sürecinde, bu şirketlerin tanınmış uluslararası kişiliği yoktur ve mevcut uluslararası hukuk veya uluslararası insan hakları hukuku ulus-aşırı şirketler için doğrudan hukuki yükümlülükler öngörmemektedir. Ulus-aşırı şirketler ve özelde petrol şirketlerinin insan haklarına ilişkin kurallara uygun davranması ve bu kuralların ihlali halinde hesap verilebilirliğin sağlanması için oluşturulmuş düzenlemeler çok büyük oranda hukuken bağlayıcı bir özellik taşımamaktadır. Bunlar piyasa temelli olabildiği gibi, hükümetler arası kuruluşlarca da oluşturulmaktadır. Çalışmada ulus aşırı şirketler açısından bu düzenlemelerin uygulamadaki işleyişi, etki ve yetersizlikleri Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı örneği üzerinden incelenmekte ve tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ulus-aşırı şirket, insan hakları, Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı, devlet dışı aktör, yatırım anlaşması.

Transnational Enterprises and Human Rights: Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline Case

Abstract

Within the areas of activity of transnational enterprises, the oil industry is the one where the most serious and widespread violations of human rights occur. This article aims to study the risks concerning human rights created by the legal regime set up for the construction and the operation of the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline. The impact and importance of the transnational enterprises have increased in the course of globalization. They still do not have the international legal personality, neither the public international law nor the international human rights law provide direct obligations for these entities. The regulations set up for ensuring the transnational enterprises' respect for human rights norms and their accountability in case of their violation are not legally binding. These regulations are market-based or created by the intergovernmental organizations. The article studies and discusses the practical efficiency and limits of these regulations through the case of Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline.

Keywords: Transnational enterprise, human rights, Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline, non-state actor, investment agreement.

Ulus-Aşırı Şirketler ve İnsan Hakları: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Örneği*

Giriş

Ulus-aşırı şirketlerin uluslararası alanda etki ve öneminin arttığı küreselleşme sürecinde, bu şirketlerin tanınmış uluslararası kişiliği yoktur ve mevcut uluslararası hukuk veya uluslararası insan hakları hukuku ulus-aşırı şirketler için doğrudan hukuki yükümlülükler öngörmemektedir¹. Ayrıca uluslararası hukuk devletler için, merkezleri kendi ülkelerinde olan şirketlerin ülke dışındaki etkinliklerinde, insan haklarına uygun davranmalarını sağlama yükümlülüğü de getirmemektedir.

Petrol, gaz ve madencilik endüstrisi ulus-aşırı şirketlerin faaliyette bulunduğu alanlar içinde, insan hakları ihlallerinin en fazla görüldüğü, özellikle şirket faaliyetinin sürdüğü bölgede çatışma veya iç savaşın hüküm sürdüğü durumlarda, bu ihlallerin soykırım ve insanlığa karşı suça iştirake varabilecek düzeyde en ağır şekillerde yaşandığı bir alan olarak göze çarpmaktadır. Bu sektörde çalışan şirketlerin faaliyette buldukları ülkelerdeki sosyal, ekonomik ve çevresel ortama etkisi diğer şirketlere oranla çok daha fazla ve yoğun olarak gerçekleşmektedir.

---

* Bu araştırma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi 546 nolu projesi ile desteklenmiştir.

¹ “Ulus-aşırı şirket”, birden çok ülkede faaliyet gösteren şirkettir. Farklı hukuki şekillerde kurulmuş ve yapılanmış olabilir. (Birleşmiş Milletler Ulus-aşırı ve Diğer Şirketlerin İnsan Hakları Alanındaki Sorumluluğu ile İlgili Normları, I. 20). Merkezleri bir ülkede olup bunun dışında bir ya da daha çok ülkede faaliyet gösterirler.

Petrol sanayindeki ulus-aşırı şirketler, başta örgütlenme hakkı olmak üzere, ayrımcılık yasağından zorla çalıştırma yasağına uzanan geniş bir yelpazede çalışan hakkı ihlalleri, şirketin faaliyet göstereceği bölgede arazilere hukuka aykırı şekilde el koyma ve adil olmayan tazminatlar ile gerçekleşen mülkiyet hakkı ihlalleri, faaliyet gösterilen ülkedeki kamu ya da özel güvenlik güçlerinin kullanımı sırasında aşırı güç uygulanması, işkence ve kötü muameleye kadar varabilen ağır insan hakları ihlallerine karışmaktadır (INESCR, 2005). Bu şirketlerin sadece belli bir ülkedeki varlığı bile, yatırımlarının büyüklüğü, faaliyetlerinin ekonomik çapı ve önemi nedeniyle, baskıcı bir yönetime önemli bir ekonomik destek sağlayabilmektedir².

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiseri'nin raporunda belirtildiği üzere, petrol sanayinde faaliyet gösteren şirketler için insan hakları ihlalleri açısından özellikle riskli durumlar petrol kaynağının bulunduğu bölgenin güvenliğinin sağlanması noktasında yaşanmaktadır. Şirketler kaynağın bulunduğu bölgeye giriş için silahlı bazı gruplarla/milislerle anlaşma yapmak durumunda kalabilmekte ve bu silahlı gruplar da şirketle kurulan bu ilişkiden lojistik, finansal kazanç ve siyasi güvenilirlik sağlamaktadır (UNHCHR, 2005). Bazen şirketlerin kısa dönemde kar elde etmek için faaliyet gösterdikleri ülkedeki hükümetin yokluğu, zayıflığı veya yaygın yolsuzluk gibi zayıf yönetim durumundan faydalandıkları görülmektedir (Bekefi, 2004).

Faaliyet gösterilen bölgedeki halkın yaşamlarını devam ettirebilmeleri için toprak ve su kaynaklarına bağımlı olmaları halinde, petrol şirketinin etkinlikleri sonucunda ortaya çıkan çevresel riskler, halkın o bölgede yaşamaya devam etmesini imkânsız hale getirebilmektedir. Bu konuda Shell şirketinin Nijerya'daki faaliyetleri örnek gösterilebilir (UAÖ, 2009). Petrol kaynaklarının bulunduğu arazilerin korunmadığı veya arazi mülkiyetinin kime ait olduğunun tartışmalı olduğu bölgelerde, ayrıca sağlanan gelirlerin nereye nasıl harcandığı konusunda belirsizliğin bulunması halinde, ulusal bazda insan hakları mevzuatının bulunmaması veya yetersizliği, yerli halklara³ karşı ayrımcı

2 1970'lerde karşılaştırmalı analiz çalışmaları, bir ülkedeki petrol ve maden kaynaklarının zenginliği ile o ülkedeki ekonomik ve insani gelişme arasında ters bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bir ülke ekonomisi ne denli petrole bağımlıysa büyüme performansı o denli kötü olmaktadır. Petrol zengini ülkelerin çok büyük çoğunluğunda gözlenen bu durum "kaynağın laneti" olarak adlandırılmaktadır. Petrol yönünden zengin ve çoğu kez yönetişimin zayıf olduğu bu ülkelerde yaygın yoksulluk ve büyük gelir adaletsizliği hüküm sürmektedir.

3 "Yerli halk" kavramı, Birleşmiş Milletlerce kabul edilen tanıma göre, yaşadıkları topraklardaki işgal veya sömürgeleştirme öncesi dönem toplumları ile tarihi

düzenlemelerin bulunması petrol çıkarma alanında çalışan ulus-aşırı şirketlerin faaliyetleri sırasında insan hakları ihlallerini ortaya çıkaran veya etkisini arttıran faktörler olmaktadır.

Ulus-aşırı şirketlerin faaliyetlerini insan haklarına saygı çerçevesinde yürütmesi, bu şirketlerin karıştığı ihlaller için hesap verilebilirliğin sağlanması için oluşturulan çeşitli mekanizmalar mevcuttur. Bu çalışmada petrol sektöründeki ulus-aşırı şirketler açısından bu düzenlemelerin pratikteki işleyişi, etki ve yetersizlikleri Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı örneği üzerinden incelenecek ve tartışılacaktır.

I. Ulus-aşırı Şirketler Açısından İnsan Hakları İhlalleri İçin Sorumlu Belirleme ve Hesap Verilebilirliğin Sağlanması

Uluslararası insan hakları hukukunda öncelikle, bireyleri devlet kaynaklı ihlallere karşı korumak amaçlı normlar ortaya konmuş, süreç içinde ve özellikle insancıl hukuk ve uluslararası ceza hukuku kapsamında, devlet dışı aktörlerin insan hakları ihlallerinden sorumluluğuna ilişkin kurallar ve mekanizmalar hayata geçmiştir. Bununla birlikte, güç ve etki alanı açısından en önemli devlet dışı aktör olan ulus-aşırı şirketlerin insan hakları ihlallerinden sorumlu tutulmasına ilişkin bağlayıcı bir uluslararası hukuki çerçeve oluşturulamamıştır.

Ulus-aşırı şirketlerin son dönemde insan hakları konusuna gündemlerinde yer verdiği ve bu konuda bir politika oluşturmuş olduğu

---

devamlılık içinde olan ve kendilerini bu topraklardaki egemen halkın geri kalanından farklı kabul eden toplulukları ifade etmektedir. (Bkz.

Department of Economic and Social Affairs, Division for Social Policy and Development Secretariat of the Permanent Forum on Indigenous Issues, “The Concept of Indigenous Peoples”, Background paper prepared by the Secretariat of the Permanent Forum on Indigenous Issues, PFII/2004/WS.1/3, 2004.). Tanım, devletlerin yerli haklara karşı uluslararası yükümlülüklerine ilişkin ilk uluslararası hukuk belgesi olan Uluslararası Çalışma Örgütü’nün 1957 tarihli 107 nolu ve ardından 1989 tarihli 169 nolu Sözleşmeleri’nde yer almıştır. İlk sözleşmede “yerli nüfus/topluluk” a referans yapılırken, ikinci sözleşmede “yerli halk” kavramı yer almaktadır. Terminolojideki bu değişiklik, kendi kaderini tayin hakkının öznesi olmak açısından önem taşımaktadır. Ekonomik alanda faaliyet gösteren uluslararası kuruluşlar da kavramı “egemen toplumdan farklı sosyal veya kültürel kimliğe sahip ve bu nedenle kalkınma sürecinde özellikle dezavantajlı duruma düşmek açısından hassas durumda olan toplumsal gruplar” olarak tanımlamaktadır. (Bkz. Dünya Bankası Yerli Haklara İlişkin 4.20 Sayılı Operasyonel Direktif, 1991)

görülmektedir. Şirketler konuyu bir risk yönetimi sorunu olarak ele almaktadır. Söz konusu olan ilk olarak hukuki bir risktir. Zira bazı devletler, merkezleri kendi ülkelerinde olan şirketlerin diğer ülkelerdeki ihlalleri için de sorumlu tutup dava edilebilecekleri mevzuata sahiptir⁴. İkinci olarak şirketin itibarının yara alması riski söz konusudur. Yani insan hakları ihlallerine bulaşmamış olmak ve bulaşmamış görünmek yönünde bir imaj baskısı önemlidir. Üçüncüsü ise şirket açısından parasal bir risktir. Zira yatırım yapılacak ülke/bölgedeki insan hakları durumu, uzun dönemli projelerde şirket faaliyetinin devamını zora sokabilmekte veya maliyeti arttırmaktadır. Bu nedenle bölgedeki insan hakları durumunun analizi şirket tarafından yatırım öncesi yapılan ülke risk değerlendirmesinin bir parçası olarak ele alınmaktadır.

Ulus-aşırı şirketler ve özelde petrol şirketlerinin insan haklarına ilişkin kurallara uygun davranması ve bu kuralların ihlali halinde hesap verilebilirliğin sağlanması için oluşturulmuş düzenlemeler çok büyük oranda hukuken bağlayıcı bir özellik taşımamaktadır. Bunlar piyasa temelli olabildiği gibi, hükümetler arası kuruluşlarca da oluşturulmaktadır.

1) Piyasa temelli rejimler

a) Hissedarların Baskısı

Bazı borsalar, yatırımcıları yönlendirmek için sosyal göstergeler geliştirmiş durumdadır. Bu kapsamda insan haklarına saygıyla bağlantılı “itibar riski” üzerinden etkili olması düşünülen borsa endeksleri de söz konusudur. Bunlardan en önemlilerinden biri olan FTSE4Good Endeksi kurumsal sosyal sorumluluk sahibi şirketlere yatırım yapmak isteyen, portfolyolarında etik, sosyal ve çevresel riskleri azaltmak, bazı sektörleri yatırım alanı dışında bırakmak ve daha sorumlu davranan şirketleri cesaretlendirmek isteyen yatırımcılar için 2001 yılında *Financial Times* ve Londra Borsası tarafından ortaklaşa kurulmuştur.

2002’de sıkılaştırılmış haliyle petrol, gaz ve madencilik sektörü için FTSE4Good insan hakları kriterine göre, firmanın insan hakları politikası (mümkünse faaliyet gösterdiği ülkelerin dillerinde de olmak üzere) açıklanmış ve küresel olarak erişilebilir olmalı, insan hakları konusundaki stratejik sorumluluk bir yönetim kurulu üyesi veya bir üst düzey yöneticide olmalı,

---

4 ABD’deki *Foreign Corrupt Practices Act* ve *Alien Tort Claim Act* bu konuda örnek gösterilebilir. Ancak ülke dışındaki haksız fiilden doğan zarardan dolayı sorumluluk esasına dayanan bu mevzuatın etkisi oldukça sınırlı kalmaktadır. Mahkemeler, açılan tazminat davalarında çok nadiren başvurusunun lehine tazminat kararı vermektedir.

şirket Uluslararası Çalışma Örgütü'nün temel sözleşmelerinin tamamına küresel olarak uygun davranacağı yolunda taahhütte bulunmalı ve BM Küresel Pakt veya OECD Rehber İlkelerle bağlanmış olmalı, İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'ne açıkça destek vermeli, silahlı güvenlik güçleri kullanmak konusunda ilgili BM ve diğer standartları uygulamalı, yerli topluluklarının haklarına saygı göstermek konusunda açık taahhütte bulunmalı, insan hakları politikasının uygulanmasını izlemeli ve uygunsuzluk hallerinde uygulanacak usulleri söz konusu olmalı, çalışanları insan hakları eğitiminden geçirilmeli, faaliyet gösterilen ülkelerdeki paydaşlarla, yani şirket faaliyetinden etkilenenlerle, karşılıklı görüşme ve danışma yürütmeli, insan hakları konuları risk yönetimi süreçlerine dâhil edilmeli ve insan hakları etkisi değerlendirilmeli, insan hakları politikasının performansını kamuoyuna açık bir şekilde ilan etmelidir.

b) Hükümet Dışı Kuruluşlarla İlişkiler

Hükümet dışı kuruluşlar ulus-aşırı şirketlerin insan hakları ihlallerinin engellenmesi yönünde uluslararası alanda çalışmalar yürütmektedir. Raporlama ölçütleri geliştirilmesi veya sosyal performans belirlenmesine yönelik olarak şirketle birlikte çalışmaları söz konusu olabildiği gibi, şirkete karşı eleştirel kampanya yürütmek suretiyle şirket üzerinde bir itibar baskısı yaratmak yoluyla da etkili olmaktadır. İnsan hakları konusu yatırım öncesi risk değerlendirmesinin bir parçası olarak da kabul edildiğinden, şirketlerin hükümet dışı örgütler ile birlikte çalışarak bu değerlendirmeyi yapmaları da söz konusu olmaktadır. Bu örgütlerin şirket faaliyetleri başladıktan sonra, sahada insan haklarına uygun davranışın sürekli takibi sürecine müdahil olması, buna yönelik araçlar geliştirip tavsiyelerde bulunması da mümkündür.

Hükümet dışı örgüt genellikle ulus-aşırı şirketin özel işleyiş modeli içine bazı hesap verilebilirlik bileşenlerini yerleştirmeyi amaçlamakta, şirket örgüt ile görüşmeler gerçekleştirerek onun bakış açısını şirket karar verme süreçlerine içselleştirmektedir. Çoğu kez şirket, hükümet dışı kuruluşla birlikte çalışmasını görünür kılarak şirketin imaj oluşturmaya veya iyileştirmesi programının bir bileşeni olarak kullanmaktadır.

c) Davranış Kuralları

1990'lardan itibaren bazı şirketler, kendi faaliyetlerini yürütürken takip edecekleri bir dizi kural oluşturmuş ve bu davranış kurallarıyla bağlı olma taahhütlerini tek taraflı olarak beyan etmişlerdir. Herhangi bir hukuki bağlayıcılığı, takip ve kontrol mekanizması bulunmayan bu kuralların önemli bir kısmı insan haklarına saygının sağlanması ile ilişkilidir. Bu davranış

kuralları bazen her bir şirketin özelinde oluşturulmuş olabileceği gibi, aynı sektörde çalışan birden çok şirketin yerine getirmeyi taahhüt ettikleri kurallara da olabilmektedir⁵. Bu tür düzenlemelerde genel olarak şirketler, insan hakları konusunda uluslararası hukuk metinlerine referans yapmaktan kaçınmakta, içeriği belirsiz, muğlak taahhütlere yer vermektedir.

2) Hükümetler arası örgütlerin düzenlemeleri

Ulus-aşırı şirketlerin faaliyetlerinin insan haklarına ilişkin etkileri başta Uluslararası Çalışma Örgütü olmak üzere çeşitli hükümetler arası örgütlerin gündemindedir. Bu örgütlerin de konu ile ilgili düzenlemelerinde tercih ettikleri format hukuki bağlayıcılıktan yoksun norm ve ilkelerdir.

Ulus-aşırı şirketlerin insan hakları ile ilgili sorumluluğunun bağlayıcı bir hukuk belgesi ile sağlanması konusunda, Birleşmiş Milletler çatısı altında çabalar 1970'lerde başlamıştır. Bu kapsamda uzun süren çalışmalar sonucunda hazırlanan Ulus-aşırı Şirketler İçin Davranış Kuralları (*Code of Conduct for Transnational Corporations*) taslağı, 1990 yılında son şeklini almış ancak kabul edilmemiştir. Bunun sebepleri, gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler arasında, yabancı malların kamulaştırılması, yargı bağımsızlığı ve yatırım uyuşmazlıkların çözüm yöntemleri, teknoloji transferi ve vergilendirmeye konularındaki görüş farklılıkları olarak ortaya konmaktadır (Weisbrondt ve Kruger, 2005; 318-319). Bu noktadan sonra Birleşmiş Milletler'in konuya ilişkin düzenleme çabaları bağlayıcı olmayan metinler üzerinde yoğunlaşmıştır.

a) Birleşmiş Milletler Küresel Paketi (*UN Global Compact*)

Kofi Annan'ın Dünya Ekonomik Forumu'nda yaptığı bir çağırımı müteakiben, 2000 yılında Birleşmiş Milletler çatısı altında kurulmuştur. Pakta dahil olan 2300 şirketten 60 tanesi petrol ve gaz sektöründe faaliyet göstermektedir. Küresel Pakt düzenleyici bir araç olmayıp daha çok saydamlık ve kamusal sorumluluk fikrine dayanmaktadır. Pakt 10 ilkedен oluşmaktadır⁶.

5 Örneğin 2000 yılında ABD, İngiltere hükümetleri ve petrol sektöründeki bazı şirketler ve hükümet dışı kuruluşların katılımı ile "Güvenlik ve İnsan Haklarına İlişkin İsteğe Bağlı İlkeler" (Voluntary Principles on Security and Human Rights, VPs) oluşturulmuştur. Daha sonra katılan başka hükümetler ve şirketlerle birlikte, şu anda yedi hükümet, on yedi şirket ve Uluslararası Af Örgütü, Human Rights Watch ve Oxfam başta olmak üzere bir kısım hükümet dışı örgüt bu inisiyatif içinde yer almaktadır.

6 Bu ilkelerden bir kısmı insan haklarıyla ilgilidir: 1.ilke: İş dünyası uluslararası olarak kabul edilmiş insan haklarına saygılı ve korunmasına destek olmalı. 2.ilke: İş dünyası

Devletlerin ve işverenlerin yükümlülüklerinin tam olarak belirlenememiş olması, şirketlerin ilkelerin hayata geçirilmesi konusunda gerekli katkıyı sağlamamaları, şirketler için öngörülen denetleme ve takip mekanizmalarının etkin hale getirilememesi nedeniyle Küresel Pakt'ın başarısı yönündeki beklentiler oldukça zayıflamış durumdadır (Özdek, 2002; 37-39) .

b) Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) Çok Uluslu Şirketler ve Sosyal Politikaya İlişkin İlkeler Üçlü Bildirgesi

UÇÖ'nün Çok Uluslu Şirketler ve Sosyal Politikaya İlişkin İlkeler Üçlü Bildirgesi, 1977 yılında kabul edilmiş, o tarihten bu yana iki kez gözden geçirilmiştir. Bildirge hükümetler, işçi ve işveren kuruluşlarına yönelik olarak yol gösterici bazı ilkeleri içermektedir (UÇÖ, 1977). Bildirge istihdam ve çalışma koşulları konusunda hükümet, işveren ve işçi örgütlerinin uyması tavsiye edilen, uyulması isteğe bağlı olan kuralları içermektedir. Örgütlenme özgürlüğü, toplu pazarlık hakkı, zorla çalıştırılma yasağı, çocuk işçi çalıştırmama ve ayrımcılık yasağına saygının sağlanması noktasında çok uluslu şirketleri yönlendiren nispeten ayrıntılı bir düzenlemedir. Herhangi bir bağlayıcılıktan ve takip mekanizmasından yoksundur.

c) OECD Çok Uluslu Şirketler İçin Rehber İlkeler

2000 yılında kabul edilmiş olan OECD Çok Uluslu Şirketler İçin Rehber İlkeler, devletler tarafından çok uluslu işletmelere yapılan tavsiyelerdir. Bunlar, ilgili yasalara uygun ve sorumlu bir ticari faaliyette bulunulması doğrultusunda, gönüllülük temeline dayalı ilkeler ve standartlar getirmektedir (OECD, 2000). İlkelerin ihlali halinde gerçek ve tüzel kişiler tarafından şikâyet imkânının bulunması önemlidir. Ancak şikâyet usulüyle elde edilen sonuçlar, özellikle insan hakları alanında değişken ve bir örneklikten uzaktır. Şikâyetlerin alınması ve karara bağlanması konusunda yetki Ulusal Bağlantı Noktalarına (UBN) aittir. UBN'ler bakanlıklar nezdinde ve bir devlet yetkilisinin başkanlığında faaliyet göstermektedir. Bu irtibat noktalarının çalışma şekilleri arasında bir örneklik veya tutarlılık bulunmadığı gibi, kendilerine gelen şikâyetler sonrası süreç konusunda tarafları ve kamuoyunu bilgilendirmek, kararların gerekçelerini açıklamak konusunda birbirlerinden çok farklı tutumlar içinde

---

insan hakları ihlallerine suç ortağı olmamalıdır. 3.ilke: İş dünyası örgütlenme özgürlüğü ve toplu pazarlık hakkına saygılı olmalıdır. 4.ilke: Zorla çalıştırmanın her çeşidinin ortadan kaldırılmasına destek olmalıdır. 5.ilke: çocuk işçiliğinin sona erdirilmesine destek olmalıdır. 6.ilke: Çalışma yaşamında ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına destek olmalıdır.

bulunmaktadırlar (Simons, 2005; 82-83). Ayrıca UBN'ler tarafından verilen kararların uygulanmasını sağlayıcı bir mekanizma da söz konusu değildir.

d) Birleşmiş Milletler Ulus-aşırı ve Diğer Şirketlerin İnsan Hakları Alanındaki Sorumluluğu ile İlgili Normlar

Normlar BM İnsan Hakları Alt Komisyonu tarafından Ağustos 2003'de kabul edilmiştir. Uluslararası ceza hukukundan, insancıl hukuka, tüketicinin ve çevrenin korunmasından, sosyal, kültürel ve ekonomik haklara kadar uzanan bir yelpazede şirketlere bazı yükümlülükler getirmektedir (Birleşmiş Milletler, 2003).

Normlar hukuken bağlayıcı bir antlaşma değildir. Bununla birlikte bir sosyal sorumluluk belgesi olmayıp, ulus-aşırı şirketlerin faaliyetlerine ilişkin uluslararası bir antlaşma üzerinde uzlaşımın sağlanması sürecinde önemli bir adım teşkil edecek bir “yumuşak hukuk” (*soft law*) belgesi olarak değerlendirilmektedir (Weissbrodt ve Kruger, 2005; 338-340). Normların yerine getirilmesi için şirketler, hükümetler arası örgütler, devletler ve sivil toplum örgütlerince yapılabilecekler ortaya konmuştur, ancak öngörülen bu düzenlemelerin hayata geçirilmesi noktasında ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Bu tıkanıklığı aşmak üzere BM Genel Sekreteri tarafından 2005 yılında İnsan Hakları ve Ulus-aşırı Diğer Şirketler Konusunda Yetkili Özel Temsilcisi atanmıştır.

e) BM Genel Sekreteri Özel Temsilcisi'nin Çalışmaları

2005'de BM Genel Sekreteri Özel Temsilcisi olarak atanan Prof. John Ruggie'nin görev alanı, insan hakları konusunda ulus-aşırı ve diğer şirketlerin uyması gereken standartları ve hesap verilebilirliğin esaslarını belirlemek ve Devletin hem ulusal hem de uluslararası alanda bu konudaki rolünü saptamak, ulus-aşırı şirketlerin faaliyetlerinin etkilerini değerlendirmek için materyel ve metodları ortaya koymak olarak belirlenmiştir. Bunun için şirketlerin uluslararası sorumluluğuna ilişkin olarak “suç ortaklığı” ve “etki alanı” gibi kilit kavramların içeriğini açıklığa kavuşturacak ve devletlerin ve ulus-aşırı şirketlerin iyi uygulama örneklerini bir araya getirecek olan Prof. Ruggie, 2006 ve 2007'de iki ön rapor ve Nisan 2008'de de nihai raporunu sunmuştur.

Nihai raporda şirketler ve insan hakları ihlalleri konusunda sunulan çerçeve, devletin üçüncü kişilerden gelen ihlallere karşı koruma yükümlülüğü, şirketin insan haklarına saygı gösterme yükümlülüğü ve ihlal halinde giderime daha etkin erişim sağlanması şeklinde üç temel ilkeyi esas almaktadır

(Birleşmiş Milletler, 2008). Haziran 2008’de Özel Temsilcinin görev süresi üç yıl uzatılmıştır.

II. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı ve “Son Derece Olağan Dışı” Hukuki Çerçevesi

Dünyanın en uzun boru hatlarından biri olan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının temeli 2002’de atılmış, hattın tamamlanmasının ardından Kasım 2005’de Gürcistan sınırından Türkiye’ye giriş yapan petrol Mayıs 2006’da Ceyhan terminaline ulaşmıştır⁷. Kırk yıllık bir işletme dönemi olan projeye çeşitli ülkelerden devlet ve özel şirketlerin katılımı söz konusudur, bunlardan en büyük paya sahip olan BP şirkettir⁸.

BTC Boru hattının inşası ve işletilmesine ilişkin hukuki çerçeve esasen iki ana tip anlaşmaya dayanmaktadır. Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan hükümetleri arasında imzalanan Hükümetler Arası Anlaşma (HAA) ve üç hükümet ile BTC Konsorsiyumu’nu oluşturan şirketler arasında akdedilen Ev Sahibi Hükümet Anlaşmaları (EHA). Türkiye ile BTC Konsorsiyumu arasında EHA Ekim 2000’de imzalanmıştır.

Uzun süreli büyük bir yabancı yatırımın hukuki çerçevesinin belirlenmesi için uygulamada alışılmış formattaki anlaşmaların yanı sıra hükümetler arası bir anlaşmanın kullanılması, sınır ötesi yatırımlar açısından yatırımcının riskini azaltmak amacıyla Dünya Bankası tarafından önerilmektedir. Bu uygulamanın son on ila yirmi yıl içinde yerleşmekte olduğu bilinmekle birlikte yapılan anlaşmalar genel olarak kamusal hale gelmediğinden, anlaşmaların sayısı ve içeriği ile ilgili bilgi son derece sınırlıdır (Reyes, 2006).

Yatırım anlaşmalarının müzakeresi, genel anlamda yabancı yatırımcı ile ev sahibi devlet arasında bir pazarlık şeklinde gerçekleşmektedir. Bu pazarlık sadece anlaşmadaki ticari hususları değil, çevre ve insan haklarının korunmasına ilişkin hükümler dâhil, anlaşma kapsamına giren tüm konuları içermektedir. Yani insan haklarının korunması, anlaşmanın genel içeriğini

---

7 1.768 km uzunluğundaki boru hattının yaklaşık %60’ı Türkiye sınırları içinde yer almaktadır.

8 Başlangıçta proje BP’nin en büyük ortağı olduğu bir konsorsiyum tarafından yürütülmüştür. Ağustos 2002’de ise boru hattının inşası ve işletilmesi için BTC Boru Hattı Şirketi (BTC Pipeline Company – BTC Co.) kurulmuştur. Şirketin ortakları; BP, AzBTC (Azarbaijan BTC Limited), TPAO (Türkiye), Statoil (Norveç); Itochu (Japonya), Amerada Hess (Suudi Arabistan), Eni (İtalya), Total (Fransa), INPEX (Japonya), Chevron (ABD) ve ConocoPhillips (ABD)dir.

belirleme noktasında uyulması gereken bir ön koşul veya içeriğin tabi olacağı hiyerarşik olarak üstün bir yükümlülük olarak görülmemektedir. Yatırıma ilişkin projenin yürütülmesi sırasında, temel hak ve hürriyetlerin korunmasına yönelik bir yükümlülüğün yatırım anlaşmasında yer alıp almaması veya yükümlülüğün kapsamının belirlenmesi, çok büyük ölçüde tarafların pazarlık sürecine bağlı olarak değişmektedir.

Yatırım anlaşmasında, anlaşmaya ev sahibi ülkenin ulusal mevzuatına göre öncelik veya üstünlük tanıyan hükümlere yer verildiği, anlaşmanın hukuki statüsü ve gücüne, ev sahibi ülkenin mevzuatı veya uluslararası yükümlülüklerinden bağımsız olarak, anlaşmanın tarafları olan ev sahibi devlet ve yatırımcı şirketin karar verdiğini görülmektedir. Bu belirleme de yukarıda da bahsedildiği gibi iki taraf arasındaki bir pazarlık süreci sonucunda gerçekleşmektedir.

BTC projesinin hukuki çerçevesini belirleyen anlaşmalar da bu özellikleri taşımaktadır. Ancak bu anlaşmalar bazı yönleriyle yatırım anlaşmalarından ayrılmakta, yatırımcıya hukuki koruma sağlama noktasında alışılmışın ötesine geçen hükümler içermektedir. Bu açıdan BTC projesinin hukuki çerçevesinin esasen “son derece olağan dışı bir anlaşma”⁹ ile belirlendiği dikkat çekmektedir. Müzakereler sırasında yapılan pazarlıkta, karşılıklı taraflardan BP Şirketi ve Azerbaycan hükümetini aynı şirketin, Amerikan hukuk firması *Baker Botts*’un temsil etmiş olması ilgi çekicidir. Türkiye ve Gürcistan hükümetlerini ise yine bir Amerikan hukuk firması olan *Dickstein Shapiro* temsil etmiş, şirket masrafları ise ABD Ticaret ve Kalkınma İdaresi tarafından karşılanmıştır (Reyes, 2006; 856).

Anlaşmaların hazırlık aşamasında Türkiye oldukça güç bir müzakere süreci geçirmiş, boru hattının kendi ülkesinden geçmesini sağlamak için çeşitli tavizlerde bulunma noktasına gelmiştir. *Baker Botts* şirketinin avukatlarına göre, “Türkiye umutsuzca boru hattını istemekteydi” ancak “kullanışlı bir hukuki yapı yaratmazsa bu projeye hiç kimsenin yatırım yapmayacağı” hükümete açıkça söylenmişti (Eviatar, 2002). Türkiye bu “kullanışlı hukuki yapıyı” sağlamayı kabul etmiş, bunun yanı sıra 1999 yılının başında boru hattının Türkiye’deki kısmı inşa giderlerinin ilk öngörülerin çok üstünde olacağı ortaya çıkınca, hükümet projeyi kurtarmak için bir öneride bulunmuştur. Buna göre, boru hattının Türkiye kısmını BOTAS sabit bir

9 BP yöneticisi Tom Dimitroff’un BP ve hükümet dışı örgütler hukuk toplantısında kullandığı ifadedir. Bkz. BP’nin *Friends of the Earth, Corner House ve Kurdish Human Rights Project* temsilcileriyle 8.11.2002 tarihli toplantısı tutanakları, www.foe.org.

maliyete inşa edecek ve işletecektir. Ayrıca, boru hattı koridoru üzerindeki istisnâlarla ilgili olarak Türkiye hükümeti arazileri sabit bir fiyata Konsorsiyum'a sağlamayı, bu fiyatı geçen tüm harcamaları ise kendisi ödemeyi kabul etmiş, BOTAŞ ile Konsorsiyum arasında "anahtar teslimi" anlaşması yapılmıştır.

Hükümetler arası Anlaşma (HAA) Haziran 2000'de onay için TBMM'ye sunulduğunda milletvekilleri arasında oldukça ateşli tartışmalara sebep olmuştur. Milletvekilleri, HAA'nın eki olarak onaya sunulan Ev Sahibi Hükümet Anlaşması (EHA)'nın Türkiye'nin ulusal çıkarlarına aykırı hükümler içerdiğini ileri sürerek dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı'ndan bu durumun nedenlerini açıklamasını istemiştir (TBMM, 2000). Bakan bu sorulara doğrudan yanıt vermemiş, ancak anlaşmanın imzalandığı dönemde "acımasız bir rekabet var" olduğunu "çok ciddi bir mücadele" yapıldığını ve "Türkiye'nin bu projenin yapılmasını teşvik etmek durumunda ve bu boru hattının kendi sınırlarından geçmesini sağlayabilmek noktasında bazı fedakârlıklar" yapmak durumunda olduğunu beyan etmiştir (TBMM, 2000).

Konsorsiyum'un avukatları, üç ev sahibi hükümet arasında imzalanan Hükümetler arası Anlaşma (HAA) dahil, BTC Boru Hattı'na ilişkin hukuki rejimi belirleyen belgelerin kaleme alınmasındaki yönlendirici rollerini kabul etmektedirler. Bu avukatlara göre, söz konusu anlaşmaların içeriğini kendileri "önermiş, kibarca ikna etmiş, baskı yapmış ve sonuçta HAA'nın hükümlerini taslak haline getirmiş" ve "bir uluslararası anlaşmayı kullanarak Türkiye mevzuatının üstünden ve çevresinden dolaşmışlardır" (Eviatar, 2002). Uluslararası hükümet dışı kuruluşlarla toplantılarında da BP yetkilileri biraz daha çekinceli davranmakla birlikte, hükümetler arası karar alma sürecinde "bir miktar etkileri" olduğunu kabul etmişlerdir (BP, 2002).

Yatırım anlaşmalarının hukuki statüsü tartışmalı olup, hukuk sistemi içindeki normatif hiyerarşileri kesen veya zorlayan özellik göstermektedir. Özel bir şirket ile ev sahibi devlet arasındaki bu anlaşmaların ilke olarak ev sahibi devletin başta anayasa olmak üzere iç mevzuatına tabi olması gerekir. Ancak yatırım anlaşmaları pek çok açıdan esasen bu "tabiyet ilişkisi"ne karşı gelmek ve hatta bu ilişkiyi tersine çevirmek üzere hazırlanmaktadır. Anlaşmaların içine yerleştirilen muafiyet hükümleri veya istikrar kayıtları bu anlamda kullanılan başlıca araçlardır. Ancak BTC projesine ilişkin anlaşmalara normlar hiyerarşisinde üstünlük sağlanması noktasında yeni ve daha etkin bir yöntem uygulanmış, Ev Sahibi Hükümet Anlaşması, Hükümet Garanti Mektubu, Anahtar Teslimi Anlaşması ve İnşaat Şartnamesi Hükümetler Arası Anlaşma'nın eki olarak TBMM'nin onayına sunulmuştur.

Bu durum, anlaşma Genel Kurul gündemine geldiğinde milletvekillerinin eleştirilerine ve tepkilerine sebep olmuştur (TBMM, 2000). Genel Kurul'daki tartışmalarda, muhalefet parti grupları adına söz alan milletvekilleri, Cumhuriyet tarihinde ilk defa olarak, bir Konsorsiyumla yapılan bir Ev Sahibi Hükümet Anlaşması, Anahtar Teslimi Anlaşması ve İnşaat Şartnamesi'nin görüşülmek ve onaylanmak için Meclis önüne getirildiği ve bu yolla bu belgelere Türkiye kanunlarıyla eşit güç tanınmış olacağı konusunda sert eleştirilerde bulunmuşlardır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı bu belgelerin neden Meclis onayına sunulduğuyla ilgili net bir açıklama yapmaktan kaçınmıştır (TBMM, 2000).

Dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Cumhur Ersümer'in, görev süresinde söz konusu olan ve devleti zarara sokan enerji ihaleleri ve enerji politikalarındaki usulsüzlükler nedeniyle, Temmuz 2004'de Yüce Divan'a sevk edildiğini hatırlamak gerekir. Ersümer bu yargılama sonucunda Temmuz 2007'de yirmi ay hapis cezasına çarptırılmıştır. BTC projesi kendisine yöneltilen suçlamalar arasında doğrudan yer almamakla birlikte, yargılama sürecinde projeye bir kaç kez referans yapılmıştır. BTC proje belgelerinin Meclis tarafından onaylanmasının sadece BTC Co.'yu değil hükümeti de rahatlatmış olması muhtemeldir. Zira Cumhur Ersümer TBMM'de Yüce Divan'a sevk kararının oylanması öncesi konuşmasında ve Yüce Divan önündeki yargılanmasında, diğer projeler konusundaki suçlamalar karşısında kendisini savunmak üzere, söz konusu projelerin TBMM tarafından onaylandığını ve böylece kanun hükmü kazandıklarını, bu nedenle de kendisinin bu projeleri yürütmek nedeniyle suçlanamayacağını ileri sürmüştür (TBMM, 2004).

Normlar hiyerarşisi açısından, Konsorsiyum'un HAA'ya eklediği diğer anlaşma ve belgeler, HAA'nın eki olarak Meclis tarafından onaylandıkları için Türkiye yasaları ile aynı düzeye ve hatta Anayasa'nın 90.maddesi gereği Anayasa'ya aykırılıkları ileri sürülerek Anayasa Mahkemesi'ne götürülemeyecekleri için yasaların üstünde bir statüye kavuşmuşlardır. Bazı yorumcular böylece söz konusu yatırım anlaşmasına, üzerinde bir demokratik kontrol bulunmayan "gayri resmi bir anayasa" niteliği kazandırıldığını belirtmektedir (Leader, 2006; 683-684).

Başlangıçta, BTC proje anlaşmaları ve diğer hukuki belgeler halkın, boru hattının inşa edileceği bölgede yaşayan ve sonuç olarak projeden doğrudan etkilenecek kişilerin erişimine çok büyük ölçüde kapalı kalmıştır. Ancak uluslararası hükümet dışı örgütlerin baskısı sonucunda, BP şirketi 2002 yılında bu belgeleri web sayfasında yayınlamış ve kamusal hale getirmiştir. Benzer projelerde özel şirketlerin hükümetlerle yaptıkları anlaşmalar çoğunlukla gizli

kalmaktadır. Hükümet dışı örgütlerin baskısı ile kamuya açık hale gelen BTC proje anlaşmaları ve ilgili diğer belgeler bu anlamda nadir örneklerdendir.

III. BTC Boru Hattı Hukuki Rejiminin İnsan Hakları Açısından Ortaya Koyduğu Riskler

BP Şirketi'ne göre BTC projesi özel şirket faaliyetlerinin “insan haklarına yönelik pozitif bir taahhüt yükümlenmek suretiyle yürütülebileceğini göstermek” üzere şekillendirilmiş, “bir iyi kurumsal yönetim modeli” olmayı amaçlamaktadır (BP, 2000)¹⁰. BTC Co. ve ev sahibi üç ülke hükümetleri tarafından 2003’de imzalanan BTC Boru Hattı Projesi’ne ilişkin Ortak Beyanat’ta, taraflar “BTC’yi her bakımdan örnek bir proje haline getirmek” ve “BTC için en yüksek uluslararası standartları sağlamak için kararlı” olduklarını bildirmektedir (BP, 2003a; paragraf 1 ve 4).

Şirket bu şekilde benzersiz olumlu bir proje örneği ortaya koyduğunu açıklarken, insan hakları ve çevre hukuku alanında çalışan birçok hükümet dışı örgüt ve akademisyenler, BTC Boru Hattına ilişkin hukuki çerçevenin ticari kar sağlama amacına çok büyük öncelik tanıdığı ve insan hakları açısından çok ciddi riskler yarattığına dikkat çekmektedir (UAÖ, 2003; The Corner House vd., 2002).

Devletler ve yabancı şirketler arasında yapılan yatırım anlaşmaları genel olarak, yatırımcının korunmasına yönelik özel bir hukuki rejim yaratmaktadır. Söz konusu hukuki rejim yatırım için birçok açıdan uluslararası hukuk standartlarının ötesinde bir koruma inşa ettiğinden, bu anlaşmalar ev sahibi devlet ve vatandaşları için ciddi sosyal maliyetlere sebep olabilmektedir.

BTC Boru Hattı ile ilgili olarak da çevre ve insan haklarına ilişkin olarak çeşitli riskler söz konusudur. Boru hattının yapımında, bu sektörde daha önce kullanılmayan bir teknolojiden yararlanıldığı, kullanılan boruların on yıldan kısa bir sürede korozyona uğrayarak çevreye petrol sızıntısının söz konusu olacağı hattın geçtiği üç ülkedeki çevre örgütlerince ifade edilmiştir. Özellikle

---

10 Şirketin üç ev sahibi ülkede yerelde geniş kapsamlı görüşmeler yapmış olması, Yeniden Yerleştirme Eylem Planları ve Çevresel ve Sosyal Etki Değerlendirmelerin yapılması, ayrıca bu planların çıktılarının ve değerlendirmelerinin kamusal ve ilgili toplulukların erişimine açık olması nedeniyle proje petrol endüstrisinde örnek bir proje olarak sunulmuştur. Örneğin Uluslararası Finans Örgütü (IFC) projenin “saydamlık, çevresel ve sosyal kurallar, yerelde yaşayanlarla yapılan görüşmeler, ulusal ve uluslararası sivil toplumun katılım ve yerele ekonomik fayda sağlanması konularında yeni alan açtığını” belirtmektedir.

Gürcistan'ın *Borjomi* bölgesindeki ekolojik risk gündeme gelmiş, bu nedenle Gürcistan Çevre Bakanı boru hattının bu bölgedeki inşaatını bir süreliğine durdurmuş ancak görüşmeler sonucunda onay vermek durumunda kalmıştır.

BTC projesi ile ilgili kampanya yürüten hükümet dışı kuruluşlar proje ile ilgili ayrıntılı Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) raporu hazırlamış ve birçok açıdan uluslararası standartlara ve AB'nin ilgili düzenlemelerine aykırılık tespit etmiştir. Boru hattının önemli bir kısmının fay hattını takip ediyor olması ve ÇED'in zarar halinde giderime ilişkin açık bir düzenleme getirmiyor olması özellikle eleştirilmiştir. Boru hattı inşaatı, ÇED planı Çevre Bakanlığı tarafından onaylanmadan ve hatta yorumlar için verilen süre dolmadan başlamıştır¹¹. Hattın bittiği ve tankerlere yükleme yapılacak nokta olan Ceyhan ve Yumurtalık'ta tesislerin inşası, rafineri ve yükleme faaliyetlerinden kaynaklı kirlenme nedeniyle balıkçılığın olumsuz etkilenmesi özellikle gündeme gelmiştir.

Ayrıca Türkiye hükümetinin boru hattı koridoru üzerindeki arazileri sabit bir fiyata Konsorsiyum'a sağlamayı taahhüt etmiş olması, yapılacak kamulaştırmalar sırasında ihlaller yaşanacağı konusunda endişe doğurmuştur. Bunun yanı sıra boru hattının güvenliğinin ev sahibi hükümetlerin güvenlik güçlerince sağlanacak olması, hattın bu ülkelerde çatışmaların devam ettiği bölgelerden geçiyor olması nedeniyle, güvenlik güçlerince orantısız güç kullanımı açısından özellikle riskli olarak değerlendirilmektedir.

BTC Boru Hattı hukuki rejiminin insan haklarına ilişkin yarattığı temel risk, bu rejimi oluşturan anlaşmaların, ev sahibi ülkelerin insan haklarını koruyucu ulusal mevzuat yapma ve uluslararası anlaşmalara taraf olmasını engelleyici hükümler içermesidir. Hükümetler arası Anlaşma "her bir Devletin petrolün geçiş serbestliği prensibini sağlamak (...) konusunda istekli olduğunu" açıklamaktadır. Devletlerin "ilgili Ev Sahibi Hükümet Anlaşmasında açıkça belirtilen hususlar haricinde, petrolün ülke içinde, ülkeden geçerek ve-veya ülkeden çıkarak serbestçe taşınması ve ülkesi dâhilinde tesisler ve taşıma sistemi yoluyla petrolün serbestçe geçişini önlememek veya engellemek veya önlenmesi veya engellenmesine izin vermemek ve önlenmesi veya engellenmesinin önüne geçmek için gerekli veya istenen tüm tedbirleri almak ve icabına bakmak" yükümlülükleri söz konusudur¹².

Hükümetler arası Anlaşma'ya (HAA) taraf her bir Devlet, HAA'nın "hüküm ve şartlarının ve bu Anlaşma altındaki yükümlülüklerin her yönüyle

11 Proje ÇED planı Çevre Bakanlığı tarafından Ekim 2002'de onaylanmış. İnşaat ise bundan önce Haziran 2002'de başlamıştır.

12 HAA, Başlangıç ve Madde II (4) (iii).

anayasasına uygun olduğunu ve bu Anlaşma ve diğer ilgili Proje Anlaşmalarının belirtilen kabul ve-veya onaylamaya yönelik işlemlerin (ilgili Proje Anlaşmalarının hükümlerinin gerekli kıldığı ölçüde) gerçekleştirilmesi ile, iç hukuku uyarınca (Proje) açısından o Devletin hakim hukuki rejimi olarak geçerli olacağını beyan ve garanti eder”¹³. Ayrıca HAA’nın “belirtilen onay ve-veya kabulünden itibaren, her Devlet, bu Anlaşma ile çelişen, Anlaşmayı zedeleyen veya engelleyen veya Devletin işbu Anlaşma veya diğer ilgili Proje Anlaşmalarına girme ve uygulama yeteneğini olumsuz etkileyen veya kısıtlayan bir iç yasa veya düzenlemeye veya bir uluslararası anlaşma veya muahedeye taraf olmadığını veya bunları uygulamak ve bunlara riayet etmekle hukuken yükümlü olmadığını beyan ve garanti” etmektedir¹⁴.

HAA ile Ev sahibi Devletler, Ev Sahibi Hükümet Anlaşması ile açıkça başka türlü belirtilmedikçe, HAA’ya ekli bulunan ilgili Ev Sahibi Hükümet Anlaşması formlarında açıklanan Proje’nin değerini veya HAA veya ilgili Proje Anlaşmaları uyarınca verilen tüm haklar, imtiyazlar, muafiyetler veya korumaları sınırlayan veya olumsuz etkileyen bir iç yasa veya düzenleme, veya uluslararası anlaşmaya taraf olmadığını ve bunları uygulamak ve bunlara riayet etmekle hukuken yükümlü olmadığını beyan etmektedir¹⁵.

Böylece ev sahibi Devletler, BTC Boru Hattı Projesinin, projenin hayata geçirilmesini engelleyecek veya değerini etkileyecek her türlü bölgesel veya uluslararası antlaşma ya da ulusal mevzuattan bağımsız olacağını, hiçbir ulusal veya uluslararası hukuki yükümlülüğün ev sahibi devletlerin antlaşma hükümlerini yerine getirmekten alıkoymayacağını kabul etmişlerdir.

Türkiye, Ev Sahibi Hükümet Anlaşması (EHA) ile ise iki temel yükümlülük altına girmektedir. Öncelikle EHA’ya göre hiçbir Türk kanununun proje katılımcılarının haklarını etkilemesine izin verilmeyecektir. Ayrıca var olan ulusal veya uluslararası hukukun ileriki dönemlerde değişen ve projeyi olumsuz yönde etkileyecek yeni yorumlarının uygulanması da mümkün değildir. Türkiye’nin taraf olduğu yeni uluslararası antlaşmalar da aynı şekilde projeye uygulanmayacaktır. Bu yasak güvenlik, sağlık veya çevre ile ilgili düzenlemeleri de kapsamaktadır.

Türkiye hükümeti ve BTC Konsorsiyumu arasında imzalanan Ev Sahibi Hükümet Anlaşması, doğrudan veya dolaylı olarak projenin “ekonomik dengesi” ni değiştirecek herhangi bir mevzuat değişikliği veya diğer türlü

---

13 HAA Madde II (5).

14 HAA Madde II (6).

15 HAA Madde II (7).

işlemler için Türkiye'nin tazminat ödeyeceğini hükme bağlamaktadır¹⁶. Böylece EHA, projenin uzatma dönemleriyle birlikte 60 yıla varabilen süresi boyunca Türkiye hükümetinin “boru hattı koridoru” üzerinde insan haklarına ilişkin olan da dâhil olmak üzere, yeni mevzuatını uygulanmasını ciddi şekilde engellemektedir.

Yabancı şirketlerle yapılan yatırım anlaşmalarında “istikrar kaydı” olarak anılan, gelecekte ev sahibi ülkede hükümet tarafından yürürlüğe sokulacak mevzuatın yatırımcının hukuki durumunu değiştirecek şekilde uygulanmasını engellemek amacıyla taşıyan hükümlere yer verilmesi yerleşmiş bir uygulamadır. İstikrar kayıtları başlıca üç temel şekilde kaleme alınmaktadır (IFC – UNHCHR, 2008). İlk tür istikrar kayıtları, projeye uygulanacak ev sahibi ülke mevzuatını proje süresince dondurmaktadır. İkinci olarak “ekonomik denge kaydı” olarak adlandırılan istikrar kayıtlarında, yatırımcı ev sahibi ülkede yapılacak yeni kanunlar ve mevzuattaki değişikliklerden istisna

16 EHA Madde 7.2 (xi)'ye göre, Proje Anlaşmaları ile tesis edilen Ekonomik Denge “Türk Hukukunun değişikliği, ilgası, geri çekilmesi, feshi veya mühletinin dolması, Türk Hukukunun yasalaşması, kabul edilmesi veya yayınlanması, Türk Hukukunun (mahkemeler, yürütme veya yasama makamları veya idari veya düzenleyici makamlar tarafından) yorumlanması veya uygulanması, adli makamlar, mahkeme ve kurullar, Devlet Makamlarının kararları, politikaları veya benzer işlemleri, hukuki taşıyıcılar, ve adli makamların, mahkeme ve kurulların ve-veya Devlet Makamlarının Türk Hukukuna göre işlem yapması, yetki kullanması veya Türk Hukukunu uygulamayı ihmal etmesi veya reddetmesinden kaynaklanan değişiklikler dahil, Türk Hukukunda (Vergiler, sağlık, emniyet ve çevre ile ilgili Türk Hukuku dahil) meydana gelen herhangi bir değişiklik (bu değişikliğin yalnızca Projeye veya genel uygulamaya yönelik olup olmamasına bakılmaksızın) (“Hukukta Değişiklik”) doğrudan veya dolaylı olarak Ekonomik Dengeyi bozarsa ve bozulduğu ölçüde veya olumsuz etkilerse ve etkilediği ölçüde Devlet Makamları, Ekonomik Dengenin yeniden sağlanması için mümkün olan tüm işlemleri yapacaklardır.” “Ekonomik Dengeyi tekrar sağlamak için mümkün olan tüm işlemleri yapma yükümlülüğü; tüm gerekli araçlarla tüm tedbirleri alma, muafiyet, yasama, kararname ve-veya diğer emredici işlemlerle herhangi bir Proje Anlaşması ve bu tür bir Türk Hukuku arasında bir çelişki ve uyumsuzluğu ortadan kaldırmayı içerir”.

EHA Madde 7.2 (vi)'ye göre, “Herhangi dahili veya uluslararası bir anlaşma veya sözleşme, bir mevzuat, yasama, karar, onay, kararname, katılım veya müsaade; başka türlü bir taahhüt, politika veya izin; şayet Projenin uygulanışını olumsuz etkiliyor, aykırı oluyor veya çelişiyorsa veya Projenin değerini sınırlıyor, azaltıyor veya olumsuz etkiliyorsa; veya bu Anlaşma veya başka bir Proje Anlaşması tahtında verilen veya oluşan hak, imtiyaz, istisna, feragat, tazminat veya korumaları sınırlıyor, azaltıyor veya olumsuz etkiliyorsa tüm bunlar 7.2 (xi)'inci Madde uyarınca Hukukta Değişiklik olarak addedilecektir.”

edilmemekte, ancak bunların proje üzerinde yaratacağı olumsuz ekonomik etkiler için yatırımcının tazminat hakkı tanınmaktadır. Son olarak bazı yatırım anlaşmalarında yatırımcıya yukarıda açıklanan her iki tür garantiyi birlikte veren hibrid istikrar kayıtlarına da rastlanmaktadır.

Türkiye ile BTC Co. arasındaki Ev Sahibi Hükümet Anlaşması'nda yer alan istikrar kaydı, yukarıda bahsedilen sınıflamaya göre hibrid bir kayıt olup, sadece ileriye dönük olarak yeni mevzuatın projeye uygulanmasını engellemekte, mevcut yasa ve diğer düzenlemelerin de yorumu ve uygulanmasına etkide bulunması öngörülmektedir. Anlaşma'nın 7.2 (xi) maddesine göre, Türkiye mevzuatının mahkemeler, yürütme, yasama makamları veya idari makamlar tarafından yorumlanması veya uygulanması, adli makamlar, mahkeme ve kurullar, devlet Makamlarının kararları, politikaları veya benzer işlemleri, bu mercilerin Türk Hukukuna göre işlem yapması, yetki kullanması veya Türk Hukukunu uygulamayı ihmal etmesi veya reddetmesinin projenin “ekonomik dengesi”nde değişiklik yapması halinde Türkiye tazminatla yükümlü olacaktır.

İstikrar kaydı ile amaçlanan, anlaşmanın taraflarından biri olan ev sahibi ülke hükümetinin, anlaşmaya uygulanacak hukuki rejimi tek taraflı olarak değiştirmesi suretiyle dolaylı bir el koymayı engellemektir. BTC projesine ilişkin anlaşmalarda yer alan istikrar kaydı ise yukarıda bahsedilen bu genel çerçevenin ötesinde bir içeriğe ve etkiye sahiptir. Öncelikle, diğer yatırım anlaşmalarında yer alan istikrar kayıtlarından farklı olarak, BTC Co.'nun Türkiye ile yaptığı Ev Sahibi Hükümet Anlaşması'ndaki istikrar kaydı sadece tek taraflı bir tazminat yükümlülüğü öngörmekte, projenin ekonomik dengesinin şirket tarafından bozulması halinde Türkiye hükümetini koruyucu bir özellik taşımamaktadır. Ayrıca söz konusu kayıt sadece dolaylı el koyma sayılabilecek, şirketin yatırımını ciddi şekilde etkileyecek olanlar değil ancak “her çeşit” mevzuat değişikliğini kapsamaktadır. Yani kamu yararı amacına yönelik ve şirketin yatırımına yönelik herhangi doğrudan ve dolaylı ayrımcılık özelliği taşımayan yeni yasalar dahi Türkiye devletinin sorumluluğuna sebep olacaktır.

EHA'da yer alan bu “ekonomik denge” kaydını uygulamaya ilişkin olarak BP şirketinin dahi çekinceli olduğunu belirtmek gerekir. Hükümet dışı örgütlerle yaptıkları toplantıda BP yetkilileri “Türkiye ile yaptıkları Ev Sahibi Ülke Anlaşması'nı uygulamak zorunda kalmamayı ümit ettiklerini” belirtmişlerdir (BP, 2002). BP yetkililerine göre, çekincelerinin sebebi şirket itibarına ilişkin endişeleridir. Zira bu yetkililere göre “BP Türkiye hükümetine karşı ekonomik denge kaydını ileri sürdüğü takdirde, bu hükümet dışı örgütler için bir bayram olacaktır. İtibar olarak (BP şirketi) kamuoyu önüne bu şekilde çıkamaz” (BP, 2002).

BTC Boru Hattına ilişkin anlaşmalarda dikkat çeken bir başka husus, “kamu yararı” kavramının bu metinlerindeki kullanılış şeklidir. Projenin gerçekleştirilebilmesi için, öncelikle boru hattının geçeceği bölgelerde özel kişilere ait arazilerin kamulaştırılması gereklidir. Bu, diğer pek çok ülkenin mevzuatında olduğu gibi Türkiye mevzuatında da, ancak proje kamu yararını gerçekleştirme amacına yönelik ise mümkündür. Oysa Hükümetler Arası Anlaşma’nın açık hükmüne göre projenin amacı kamu yararını sağlamak değildir.

Zira Konsorsiyumun talepleri doğrultusunda ev sahibi hükümetler, projenin “kamunun genel veya ortak ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kamu hizmetlerinin sağlanması ile ilgisi olmadığını” ve “ülkesi içinde kamu yararı veya menfaatine hizmet etmeye yönelik olarak işletilme amacı ve zorunluluğu taşımadığını” kabul etmişlerdir¹⁷. Anlaşmada bu hükme yer verilmesinin amacı, hükümet dışı örgütlerin getirdikleri eleştirilerde de yer verildiği üzere, Türkiye devletinin ileriye dönük olarak çeşitli politika ve mevzuat değişikliklerini gerçekleştirme hak ve yetkisinden vazgeçmesini hukuken güvence altına almaktır. Devletin politika ve mevzuat değişikliklerini kamu yararını sağlamak amacıyla gerçekleştirdiğinden, proje ile kamu yararı arasında bir bağlantı olmadığını kabul etmek suretiyle proje süresi olan 40-60 yıl gibi uzun bir dönemde hiçbir değişiklik yapmayacağı yolundaki Ev Sahibi Hükümet Anlaşması istikrar kaydının geçerliliğinin sorgulanmasının önüne geçilmek istenmiştir.

Diğer yandan Hükümetler Arası Anlaşma ve Ev Sahibi Hükümet Anlaşmalarındaki tekrar eden referanslarla “petrol boru hattı endüstrisinde genel olarak geçerli standart ve uygulamalar”a uluslararası bağlayıcı insan hakları ve çevre antlaşmalarının üzerinde bir yer tanınmıştır¹⁸. Oysa bahsi

17 HAA Madde II (8).

18 Örneğin HAA Madde IV’e göre “Her Devlet, iç hukukunda öngörülen standartlar ve tatbikata bakılmaksızın, Petrol boru hattı endüstrisinde geçerli uluslararası standart ve tatbikata (hiçbir durumda Avrupa Birliği üye ülkeleri tarafından genel olarak uygulananlardan daha az sıkı olmayan) ve ilgili Ev Sahibi Hükümet Anlaşmasında öngörülen gereklere uygun şekilde, Tesislerin inşası, işletimi, tamiri, yenilenmesi, kapasite arttırımı veya hat uzatılması (bransmanlar dahil) ve bakımı için, yeknesak teknik, emniyet ve çevre standartlarının belirlenmesi ve yürürlüğe konması hususunda diğer taraflarla ve ilgili Proje Yatırımcılarıyla işbirliği ve eşgüdüm içerisinde bulunacaktır”. Ev Sahibi Hükümet Anlaşması’na göre, Proje iştirakçileri ve müteahhidler, proje amacıyla çalıştırılacak tüm Devlet vatandaşları işçilerden istenen çalışma saatleri ve bunlara ödecek maaş ve ücretler ve diğer maddi çalışma koşulları ile ilgili olarak “Uluslararası Petrol taşıma projelerinde mutlak olarak

geçen “petrol boru hattı endüstrisinde genel olarak geçerli standart ve uygulamalar” içerik olarak belirsizdir ve bu nedenle de ihlal durumunun tespiti imkânsızdır¹⁹. Bunun ötesinde bu standartlar bağlayıcı özellik taşımamaktadır. Petrol boru hattı endüstrisi az sayıda aktörün aktif olduğu bir endüstridir. Dolayısıyla petrol boru hattı endüstrisinin genel standart ve uygulamalarının içeriği de BP benzeri diğer birkaç şirketin dünyanın başka ülkelerindeki uygulamalarından ibarettir. Ayrıca herhangi bir alandaki normların münhasıran, bu normlarla davranış ve faaliyetleri düzenlenen kişi ve kurumlarca belirlenmesi son derece tehlikeli ve hukuk mantığı açısından kabul edilemez bir durumdur.

Projeye ilişkin çok sayıda operasyonel belge bulunmaktadır. Bu belgelerde Uluslararası Çalışma Örgütü standartları başta olmak üzere uluslararası standartlara uyma ve bu standartların zaman içinde dinamik uygulanması yönünde hükümler bulunmaktadır. Ancak EHA’nda yer alan, yukarıda değinilen ekonomik denge kaydı nedeniyle, herhangi bir ulusal veya uluslararası antlaşma veya sözleşme, kanun, kararname, politika veya beyanın projenin hayata geçirilmesini olumsuz yönde etkilemesi halinde Türkiye tazminat ödemekle yükümlü olacağından, operasyonel belgelerdeki bu ifadeler projenin yürütücüleri için iyi niyet ifadeleri olmaktan öteye geçememekte, hukuki bir anlam ve sonuçtan yoksun kalmaktadır.

---

uygulanan uluslararası çalışma standartları ve uygulamalarını aşan veya etkili ve motive edilmiş bir işgücü teşvik etme amacına aykırı iş usul veya standartları takip etmeye zorlanamaz”. Ancak bu standartlar Türk iş mevzuatı tarafından vatandaşları için öngörülenden daha düşük olmayacaktır. (EHA Madde 19.2); Çevre, sağlık ve güvenlik açısından “Hiç bir durumda proje, emsal teşkil edebilecek projeler için uluslararası Petrol Boru Hattı endüstrisinde genellikle yaygın olan standart ve uygulamalardan farklı ve daha katı standartlara tabi olmayacaktır”. (EHA Ek 3, Madde 3.3); “Çevresel Strateji Esaslarının oluşturulması ve bunun ifade ettiği çevresel stratejinin uygulanması, uluslararası Petrol Boru Hattı endüstrisi tarafından genel kabul gören standart ve uygulamalara uygun olarak yapılacaktır (EHA Ek 3, Madde 3.10); Sosyal etki değerlendirmesi açısından “hiç bir halükarda Proje, benzer projeler için uluslararası Petrol Boru Hattı endüstrisinde genel olarak geçerli standart ve uygulamalardan farklı veya daha sıkı standartlara tabi olmayacaktır. (EHA Ek 3, Madde 4.2)

19 Bu standartların içerik olarak belirsizliği BP yetkilileri tarafından da kabul edilmiştir. Bu standartların içeriği konusunda hükümet dışı örgütlerden gelen ısrarlı sorulara cevap olarak, BP yöneticileri “bu standartlarla ilgili bir listelerinin olmadığını, bunun yeni bir bilim” olduğunu söylemiştir. (Bkz. BP’nin Friends of the Earth, Corner House and the Kurdish Human Rights Project temsilcileriyle 8.11.2002 tarihli toplantısı tutanakları, www.foe.org)

IV. Ulus-aşırı Şirketlerin İnsan Hakları İhlallerinin Önlenmesine Yönelik Çeşitli Mekanizmaların Etkinliği

Şirketlerin faaliyetlerinde insan haklarına saygılı davranmasına yönelik oluşturulan piyasa temelli rejimler, piyasa kısa dönemde finansal kazanç ve uzun dönemde sosyal faydayı ve özelde insan haklarına saygıyı birlikte sağlayabilir varsayımına dayanmaktadır. Oysa bunun çoğu kez bir yanığı olduğu, etik veya sosyal olarak sorumluluk sahibi olan markaların çoğunlukla piyasada başarı sağlayamaması ile kendini göstermektedir.

Piyasa temelli rejimlerin temelindeki bir diğer varsayım, şirketlerin etik ve sosyal konulara en çok saygılı olanlar arasında yer almak için yarışacakları varsayımdır. Oysa kurumsal sosyal sorumluluk konusunda firmalar çoğunlukla ikiyüzlü olarak nitelenebilecek bir tavır sergilemekte, örneğin bir şirket kurumsal sorumluluk programlarıyla reklam yaparken, aynı zamanda vergilerin düşürülmesi veya çevreyi koruyucu mevzuatların ev sahibi ülke tarafından kabulünü engelleyici lobi yürütebilmektedir veya kurumsal sosyal sorumluluk programı ile bir çok ödül kazanırken aynı zamanda belli bir ülkedeki faaliyetlerinin sonucu olarak yaşanan sağlık ve güvenlik konusundaki ihlaller nedeniyle rekor düzeyde tazminat ödemek zorunda kalmaktadır.

Şirketlere yönelik hukuken bağlayıcılığı olmayan insan hakları düzenlemelerinin gücü çok büyük ölçüde bu şirketlerin kamuoyu önünde itibarlarını koruma isteğine dayanmaktadır. Oysa itibarı koruma kaygısı ancak kamuoyunun dikkatinin üzerinde olduğu şirketler için gerçekten etkili olmakta, diğer şirketlerin insan hakları konusundaki standart ve normlara saygı göstermesi için özellikle bir itici güç özelliği taşımamaktadır. Dolayısıyla “itibarını kaybetme riski” insan haklarına saygı anlamında genel, adaletli ve önceden öngörülebilir bir ortam yaratmamaktadır.

Hukuken bağlayıcı olmayan bu düzenlemeler, tanımlar ve yükümlülüklerin içeriği bakımından uluslararası hukuk metinlerinden etkilenmekle birlikte onları tam olarak temel almamaktadır. Bu düzenlemelerde yer alan normların ve ilkelerin uygulanmasına ilişkin spesifik ölçütler bulunmadığından, şirketlerin performansını ölçmeye de imkan olmamaktadır, ayrıca oluşturulan farklı metinler arasında tanımlar ve yükümlülükler bakımından bir tutarlılık bulunmamaktadır. Metinler genellikle geniş, muğlak bir dille kaleme alınmıştır. İş dünyasının uzlaştığı noktada oluşturuldukları için, şirketlerin uymak konusunda konsensüs sağladığı standartlar en alt düzeyde olmaktadır.

İnsan haklarına saygı konusunda konulan ilke ve kuralların uygulamasının hem ev sahibi ülkeden, hem de şirketten bağımsız bir takip ve raporlama mekanizması bulunmamaktadır. Şirketlerin insan hakları

konusundaki performanslarının raporlaması, raporlamanın hangi süreçler, yöntemler ve usuller kullanarak yapıldığı açık olmadığından, sorunludur. Hazırlanan raporların bağımsız üçüncü kişiler tarafından kontrolü öngörülmediğinden raporların güvenilirliği genellikle tartışmalı kalmaktadır. Bu konuda ulusal veya uluslararası bir standart olmadığı için şirketler istedikleri şekilde hazırladıkları raporlarla belli konuları ön plana çıkararak bunu bir halkla ilişkiler ve reklam aracı haline getirebilmektedir.

Ulus-aşırı şirketlerin insan haklarına uygun davranması yönündeki şu anda mevcut, hukuken bağlayıcı olmayan düzenlemelerin elbette en önemli eksiklikleri, bu düzenlemelerin ihlali halinde uygulanacak yaptırımların olmamasıdır. BTC vakası şirketlerin etkinliklerinin düzenlenmesinde hukuken bağlayıcı olmayan ilkeler ve mekanizmaların sınırlılıklarını gösteren bir örnek olma özelliği taşımaktadır.

1) Piyasa temelli mekanizmalar

BP Şirketi FTSE4Good Global indekste yer almaktadır. BP Şirketi ilk oluşumundan bu yana “Güvenlik ve İnsan Haklarına İlişkin İsteğe Bağlı İlkeler” katılımcısıdır. Ayrıca BP çalışanlarına yönelik olarak hazırlanmış bir “BP Davranış Kuralları” Belgesi (*BP Code of Conduct*) söz konusudur. Bu düzenleme esasen son derece genel bazı davranış kuralları getirmekte, insan haklarına saygı ile doğrudan ilgili bir kural içermemektedir. Ancak faaliyette bulunan ülkedeki yasa ve diğer düzenlemelere uygun hareket edilmesi ve faaliyet gösterilen ülkedeki kültüre saygı gösterilmesi gerekliliği belirtilmektedir.

BP, *Fortune* dergisinin sosyal sorumluluk listesine göre son yıllarda hep üst sıralarda bulunmaktadır. Şirket tarafından bağımsız dış denetim amacıyla oluşturulmuş olan Hazar Kalkınma Tavsiye Paneli (*Caspian Development Advisory Panel*) BTC projesiyle ilgili olarak yetkilidir. BTC projesi ile ilgili olarak geniş kapsamda sosyal sorumluluk projeleri yürütülmektedir. Şirket bu kapsamda üç yüzü aşkın yerleşim birimini kapsayacak “toplumsal yatırım programları” için finansman vermektedir²⁰.

Bütün bu düzenlemeler ve taahhütler, BP Şirketinin, içeriği yukarıda açıklanan şekilde insan hakları alanında ulusal mevzuatı ve taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmelerinin uygulamasını engelleyecek bir anlaşmayı BTC Co. ile imzalamak üzere Türkiye hükümetini zorlamasını

---

20 Ayrıntılı bilgi için bkz. www.btc.com.tr

engellememiştir. Ayrıca buna ilişkin olarak şirketin sorumluluğuna da sebep olmamıştır.

2) OECD Rehber İlkeler

BP şirketi BM Küresel Pakta taraftır. Şirket OECD Rehber İlkeleri'ni de imzalamıştır. Hükümet dışı örgütler BTC projesine ilişkin olarak, OECD'nin Çok Uluslu Şirketler için Rehber İlkeleri'ni ihlal ettiği gerekçesiyle altı farklı ülkede şikâyette bulunmuşlardır²¹. Şirketin proje anlaşmaları üzerindeki belirleyici etkisi Çok Uluslu Şirketler için Rehber İlkeler'e aykırılık nedeniyle OECD'ye yapılan şikâyetin de temel sebeplerinden birini oluşturmuştur²².

Şikâyetleri alan Ulusal Bağlantı Noktaları (UBN) vakayı hangi UBN'nin incelemeye yetkili olduğu konusunda karara varamamış ve sorumluluğu birbirlerine devretmeye çalışmış ve bu nedenle vaka seneler boyunca sürüncemede kalmıştır²³. BTC Konsorsiyumu'ndaki en büyük pay sahibi şirketin BP olması nedeniyle, kendilerine başvuru yapılan diğer ülke UBN'leri 2004'de aldıkları kararlar İngiltere UBN'sinin vakayla ilgili olarak yetkili olduğuna işaret etmiştir. Oysa İngiltere UBN, 2005 yılında sadece İngiliz

---

21 BTC projesiyle ilgili olarak İngiltere, İtalya, Fransa, Almanya ve ABD Ulusal Bağlantı Noktaları'na eş zamanlı başvuruda bulunulmuştur. Daha sonra ise projeye fon veren Belçika bankalarına karşı Belçika UBN'na başvuru yapılmıştır.

22 İleri sürülen ihlaller arasında BTC Konsorsiyumu'nun Hükümetler Arası Anlaşma'nın hazırlanması sırasında etkisi nedeniyle ev sahibi hükümetlerin çok uluslu şirketlerin faaliyetlerine ilişkin koşulları belirleme hakkını sınırlaması ve OECD Rehber İlkeleri I. Bölüm 7. Paragrafın ihlali yer almıştır. (Bkz. Friends of the Earth Netherlands) and the Corner House common complaint against BP for breaching the OECD Guidelines for Multinational Enterprises with respect to the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline).

23 Belçika ve İtalya UBN'leri İngiltere UBN'sinin vakaya ilişkin sorumluluğu bir bütün olarak üstlenmesi konusunda ısrarcı olmuşlar, ancak İngiltere UBN'si her bir UBN'nin kendi ülkesine ilişkin başvuruyu ele alması gerektiğine karar vermiştir. Bu nedenle diğer ülkelerdeki UBN'ler nezdindeki şikâyetçiler bir süre belirsizlik içinde kalmışlardır. (Bkz. OECD Watch Newsletter, Mart 2006). Yaklaşık beş yıllık bir gecikmenin ardından Ocak 2008'de İtalya UBN'si vakaya ilişkin ilk inceleme yapmayı kabul etmiştir. Belçika bankaları vakasında, Belçika UBN'si başvuruyu kabul edilebilir bulmuş, ancak BP'nin BTC projesinin başlıca aktörü olması nedeniyle başvuruları İngiltere UBN'ye yönlendirmiştir. Ancak İngiltere UBN'si Belçika bankalarının durumunu değerlendirmeyeceğini gayri resmi olarak açıklamıştır. (OECD Watch Case Database available at http://oecdwatch.org/cases/Case_31)

şikâyetçilerin başvurusunu karara bağlayacağını, diğer ülkelerdeki UBN'ler önüne şikâyet götürülenlerin İngiliz UBN önündeki sürece sadece gözlemci olarak katılabileceğine hükmetmiştir²⁴. Bu durum diğer ülke şikâyetçilerinin iki yıl kaybettikten sonra yeniden kendi ülkeleri UBN'leri önüne dönmeleri sonucunu doğurmuştur. Aynı vakayı ele alan çeşitli ülke UBN'leri arasındaki ciddi koordinasyon eksikliği bu tarihten sonra da devam etmiştir.

Bu arada UBN'ler önündeki süreç oldukça yavaş ilerlemiş, Ağustos 2003'de İngiltere UBN tarafından kabul edilen başvuruya BP Şirketi ancak Mart 2004'de yanıt vermiştir. İngiliz UBN, Eylül 2005'de bölgeye bir ziyaret gerçekleştirmiş ve ardından da taraflar arasında bir toplantı düzenlenmiştir. Ancak Ocak 2006'da BP diyalog sürecini kesmiştir. UBN son kararını ancak Ağustos 2007'de, yani şikâyetin yapılmasından beş yıl sonra açıklamış ve OECD ilkelerine aykırılığa ilişkin tüm iddiaları reddetmiştir²⁵.

Şikâyetçiler UBN süreci henüz sonuçlanmadan İngiltere hükümetinin uluslararası kuruluşlar dolayısıyla BTC projesinin fon vericileri arasında yer aldığını ve bu nedenle İngiltere UBN tarafından alınacak karara ilişkin olarak bir menfaat çatışması durumunun söz konusu olduğunu ileri sürmüşlerdir (OECD, 2009). Ayrıca UBN tarafından verilen kararın çok büyük ölçüde BP tarafından sunulan bir belgeye dayanıyor olması ve bu belgenin şikâyet sahiplerinin erişimine kapalı tutulması, şikâyetçiler kadar OECD'nin kendi içinden de eleştirilere sebep olmuş (OECD, 2007), UBN'lerin bağımsızlıklarını da ciddi şekilde tartışmalı hale getirmiştir (OECD-ILO, 2008)²⁶. Aralık 2007'de, UBN usulî hataların varlığını kabul etmiş ve kararı usule ilişkin olarak gözden geçirebileceğini açıklamıştır. Ancak şikâyet sahipleri bu öneriyi geri çevirmiş ve vakayı yeni kurulmuş olan UBN Gözden Geçirme İcra Kurulu Komitesi'ne götürmüşlerdir²⁷.

---

24 Ibid.

25 Ibid.

26 UBN'lerin bağımsızlığı ve menfaat çatışmasının engellenmesi, bir sorun olarak OECD'nin kendisi tarafından da kabul edilmektedir. İngiltere UBN'sinin, İşletme ve Düzenleme Reformları Dairesi içinde yerleşik olması hükümet dışı örgütlerce eleştirilmiştir.

27 Şikâyetçiler yeniden gözden geçirme taleplerini, konunun eleştirel bir şekilde ele alınması konusundaki yetersizlik, BP'nin sürece usulsüz bir şekilde müdahilliği ve etkisi, hakkaniyete aykırı muamele, şikâyetçilere verilen taahhüdün yerine getirilmemesi, üçüncü taraflardan gelen kanıtların açıklanmaması ve değerlendirilmemesi sebeplerine dayandırmışlardır. (Bkz. *BTC Specific Instance under the OECD Guidelines for Multinational Enterprises, Application for Review of the Final Statement*, <http://www.berr.gov.uk/files/file49676.doc>)

Böylece BTC vakası bu İcra Kurulu'nun ele aldığı ilk başvuru olmuş ve Kurul UBN'nin aldığı kararın yeniden gözden geçirilmesine karar vermiştir. Kurul BP'nin sunmuş olduğu belgenin şikâyet sahipleriyle paylaşılmasına rıza göstermediğini, bu durumda UBN'nin kararını hangi ölçüde bu belgeye dayandırabileceğini değerlendirmesi gerektiğini belirtmiştir²⁸. İngiltere UBN önündeki süreç halen devam etmektedir²⁹.

3) Hükümet Dışı Örgütler ile ilişkiler

Mayıs 2003'de Uluslararası Af Örgütü BTC Boru Hattı projesi ile ilgili olarak bir rapor yayınlamak, projenin hukuki çerçevesini oluşturan anlaşmaların üç ev sahibi devlet açısından mevcut ve gelecek insan hakları yükümlülüklerini yerine getirmek konusunda zorluk yaratan yönlerine dikkat çekmiştir (UAÖ, 2003). The Cornerhouse, Friends of the Earth England, Wales and Northern Ireland, The CEE Bankwatch da BTC projesinin insan hakları ve çevre açısından yarattığı riskleri ortaya koyarak, BP ve ev sahibi üç devlet arasında yapılan anlaşmaların "sömürgeci" nitelik taşıdığı, BP ve diğer partner şirketlere kontrolü vermek üzere ev sahibi devletlerin ulusal mevzuatlarını bay pas etmeyi amaçladığı yönünde eleştiriler getirmiş ve proje aleyhine kampanya yürütmüşlerdir. Nisan 2003'de *Friends of the Earth ve the Corner House*, BTC Boru Hattı ile ilgili olarak BP'ye karşı OECD nezdinde şikâyette bulunmuşlardır.

Uluslararası Af Örgütü'nün (UAÖ) raporunu yayınlanmasının ardından, BP UAÖ ile bağlantıya geçerek raporda dile getirilen endişelerle ilgili olarak diyalog davetinde bulunmuştur. Bu diyalogun sonucunda Eylül 2003'de BP, UAÖ'nün raporunda belirtilen bazı hususlarda BTC Konsorsiyumu'nda yer alan bütün partnerlerin tek taraflı taahhütlerde bulunduğu bir Ortak Beyanat'ı kabul etmiştir.

Bu belge ile ev sahibi ülkelerin insan hakları, sağlık, güvenlik ve çevreye ilişkin mevzuatlarını Ev Sahibi Hükümet Anlaşmasına (EHA) aykırılık teşkil edeceğinden endişe etmeden yapabileceği ve EHA standartlarının dondurulmadığını, ancak ilgili AB ve uluslararası standartlar gibi zaman içerisinde değişeceği kabul edilmiştir. BTC projesi nedeniyle zarara uğrayan üçüncü kişilerin ulusal mahkemeler önünde dava açma hakkı teyit edilmiştir. Ortak Beyanat'a göre, ev sahibi ülkeler "ekonomik dengeyi korumak" yükümlülüğü nedeniyle uluslararası insan hakları, çalışma, sağlık ve güvenlik

28 Ibid.

29 Corner House et al vs. BP, OECD Watch Cases, http://oecdwatch.org/cases/Case_31

konusundaki mevzuatın gerektirdiği hukuki ve idari eylem ve işlemleri yapmaktan alıkonmayacaktır. BTC Co. bu durumda tazminat hakkını kullanmamayı da taahhüt etmektedir (BP, 2003a).

Türkiye hükümetinin Uluslararası Af Örgütü'nün BTC raporuna ilgili son derece sınırlı düzeyde olmuştur. (Frankental, 2007). Ancak Uluslararası Af Örgütü ve diğer hükümet dışı örgütlerin dile getirdikleri eleştiriler BTC projesine fon sağlaması söz konusu olan uluslararası kuruluşlarca ciddi şekilde dikkate alınmıştır. 2003 yılında UAÖ, Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (EBRD), İngiliz İhracat Kredileri Garanti Departmanı ve Dünya Bankası'na bağlı Uluslararası Finans Örgütü (IFC) tarafından BTC projesinin insan hakları konusundaki muhtemel sonuçları konusunda görüşmeye davet edilmiştir³⁰. Proje için istenen fon Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (EBRD), ve Uluslararası Finans Örgütü (IFC) tarafından ancak BTC Co. ve ev sahibi devletler tarafından yayımlanan Ortak Beyanat'ın ilanının ardından Kasım 2003'de verilmiştir.

Uluslararası Af Örgütü'nün raporu ve BTC projesi ile ilgili çalışması hükümetler arası uluslararası örgütler nezdinde de yankı bulmuştur. Örneğin Şirketler ve İnsan Hakları BM Özel Temsilcisi, yatırım koruma anlaşmalarının insan hakları boyutunu incelemek üzere Uluslararası Finans Örgütü ile ortak bir inceleme başlatmış ve bu çalışma için UAÖ'nün BTC raporunu hazırlayan kişiyi görevlendirmiştir³¹.

Bunlara ek olarak UAÖ'nün eleştirileri en büyük etkisini BP üzerinde göstermiş, şirketin pozisyonu UAÖ raporunda ifade edilen eleştirilerden açıkça etkilenmiştir. Bu etkinin sebebi büyük ölçüde söz konusu eleştirilerin şirketin kamusal itibarı üzerinde yapması muhtemel etkilerdir.

BTC Co'nun en büyük ortağı olan BP, 1998 yılında *British Petroleum* ve *Amoco* şirketlerinin birleşmesiyle kurulmuş ve faaliyette bulunduğu çeşitli ülkelerdeki ciddi insan hakları ihlallerine karışması nedeniyle geçmişte eleştirilere uğramıştır³². BP'nin karıştığı insan hakları ihlalleri sadece hükümet

30 Bkz. <http://www.amnesty.org.uk/content.asp?CategoryID=10128>.

31 Bkz. Mandate of the Special Representative of the Secretary-General on Human Rights and Transnational Corporations and Other Business Enterprises, <http://198.170.85.29/Shemberg-SRSG-announcement-22-May-2007.pdf>

32 Getirilen suçlamalar Güney Afrika'da apartheid rejimini savunmaktan, Kolombiya'da yargısız infazlar, zorla kaybettirmeler ve işkence dahil ağır insan hakları ihlallerine iştirake uzanan geniş bir yelpazede yer almaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. the *South African Truth and Reconciliation Commission Final Report*

dışı örgütler tarafından değil bazı hükümetler arası örgütler tarafından da raporlanmıştır³³. UAÖ'nün BTC projesi konusundaki raporu BP'nin itibar konusundaki hassasiyetine dokunmuş ve ayrıca fon veren kuruluşlar üzerindeki etkisiyle Konsorsiyum üzerinde finansal bir baskı yaratmayı da başarmıştır.

BP tarafından bağımsız dış denetim amacıyla oluşturulmuş olan Hazar Kalkınma Danışma Paneli de UAÖ'nün raporunda dile getirilen eleştirileri dikkate almış ve BP ile BTC Co'ya UAÖ'nün önerileri doğrultusunda gerekli önlemleri almasını tavsiye etmiştir (CDAP, 2003a). BP Panel'in raporuna verdiği cevapta, şirketin "UAÖ tarafından dile getirilen endişelerden haberdar olup bunları ciddi bir şekilde ele aldığını" ve "UAÖ raporunun yayınlanmasından önce ve sonra uluslararası insan hakları sivil toplum örgütleriyle yapıcı tartışmalarının devam ettiğini" belirtmiştir (CDAP, 2003b).

BP'nin üst düzey yöneticileri ve şirketin hukuk danışmanları yaptıkları kamusal açıklamalarda, "Uluslararası Af Örgütü ile çalışmalarının kendilerinin gözlerini açtığını, vakaları kendilerinin hiçbir şekilde göremeyeceği bir şekilde görmelerini sağladığını" (Ewing, A. P., 2004), Ortak Beyanat ve İnsan Hakları Taahhüdü'nün yanı sıra saydamlık ve insan hakları önlemlerine ilişkin diğer düzenlemelerin, UAÖ kampanyası ve örgüt ile görüşmeler sonrasında ortaya konduğunu ifade etmişlerdir³⁴.

BP, BTC projesi ile ilgili olarak itibar iyileştirme ve imaj yaratma çabasını daha da ileri götürmüş, projenin yeniden değerlendirilmesi ve hatta operasyonel anlamda takibi için UAÖ ile ortak çalışma içerisinde oldukları yönünde açıklamalar yapmıştır. Şirket bu yönde açıklamaları kendisine karşı çeşitli uluslararası kurum ve organlar önünde yapılan başvurular sonrası getirdiği savunmalarda da kullanmıştır³⁵.

(1998) ve Uluslararası Af Örgütü (www.amnesty.org) ve *Human Rights Watch* (www.hrw.org) ilgili belgeleri.

33 Ortak işletilen petrol boru hattını korumak amacıyla Kolombiya'daki silahlı güçleri parasal olarak desteklemesi yoluyla insan hakları ihlallerine iştiraki nedeniyle *British Petroleum* aleyhine suçlamalar 1996 yılında bir raporla Avrupa Parlamentosu önüne getirilmiştir (Beder, 2002; 28)

34 Bkz. örneğin BTC projesinde BP'ye insan hakları, işçi hakları, güvenlik konularında danışmanlık yapan Foley Hoag Hukuk Şirketi'nden Wallace Hays ve Daniel Feldman'ın konuşları: *American Enterprise Institute for Public Policy Research Workshop on NGOs: Indispensable or Unaccountable*, Washington D.C., 7 December 2005.

35 Örneğin, *Friends of the Earth* tarafından BTC ile ilgili olarak OECD İngiltere, İtalya, Almanya, Fransa ve ABD Ulusal Bağlantı Noktaları'na yapılan başvuruya

BP'nin BTC projesinin hukuki çerçevesini belirleyen anlaşma ve diğer belgelerinin insan haklarına ilişkin yarattığı riskleri azaltmak yönündeki çabalarının bir sonucu olarak, Mayıs 2003'de BTC Co. ve üç ev sahibi devlet tarafından yayınlanan "Ortak Beyanat" doğrudan hükümet dışı örgütlerin eleştirilerine yanıt veren özellik taşımaktadır. Eylül 2003'de ise BTC Co. kendisini tek taraflı olarak bağlayan "İnsan Hakları Taahhüdü" belgesini kabul etmiştir. Bu iki belgeyi müteakiben Kasım 2003'de Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (EBRD) ve Uluslararası Finans Örgütü (IFC) BTC projesine fon verilmesini kabul etmiştir.

İçeriğinin de açıkça ortaya koyduğu gibi, Ortak Beyanat belgesi doğrudan hükümet dışı örgütlerin eleştirilerinin bir sonucu olarak ve bu eleştirilere yanıt olarak hazırlanmıştır. İlk paragrafta BTC Co. ve BTC projesi ev sahibi hükümetleri, "çeşitli hükümet dışı örgütler tarafından BTC Projesi ile

---

cevabında BP "BTC Co ve Uluslararası Af Örgütü'nün projeden etkilenen topluluklar için etkin takip ve şikayet mekanizmaları yaratmak üzere birlikte çalışmaya kararlı olduklarını" ve "insan haklarına saygısını gösterecek şekilde BTC Co.'nun UAÖ'nün sürekli katkısını alacağını" ifade etmiştir. Hemen hemen aynı ifadeler şirketin temsilcileri tarafından farklı platformlarda yinelenmiştir. *Foley Hoag Law Şirketi*'nden Gare Smith Global Compact Learning Forum'da yaptığı sunumda "Hem BP hem de Uluslararası Af Örgütü yatırım ve kalkınma alanındaki önemli insan hakları sorunlarını Hükümetler Arası Anlaşmalar ve Ev Sahibi Hükümet Anlaşmaları'na ilişkin iyi uygulama örneklerinin yaratılması gibi üretken bir şekilde ele almak üzere birlikte çalışmaya karar vermişlerdir. Bir bütün olarak, BP-BTC ile Uluslararası Af Örgütü arasındaki dialog, İnsan Hakları Taahhüdü'nün uygulanması ve insan haklarına ilişkin diğer adımlar her iki taraf açısından da önemli bir ilerleme ve diğer şirketlerle hükümet dışı örgütler için de bir emsal teşkil etmiştir. Henüz sadece bir başlangıç olan bu dialogun etkisi çok hızlı ve geniş olmuş, Uluslararası Af Örgütü'ne işletmeler için bir rehber ve muhatap olarak güvenilirlik kazandırmış, BP-BTC açısından ise projeye ilişkin itibar ve hukuki riskleri azaltmış ve marka eşitliğini geliştirmiştir." (Bkz.Gare Smith, "BTC Case Study", in *Embedding Human Rights into Business Practice*, A Joint Publication of UN Global Compact and the Office of the High Commissioner of Human Rights, 2004). Uluslararası Af Örgütü İngiltere Şubesi Direktörünün OECD İngiltere Ulusal Bağlantı Noktası'na gönderdiği bir mektupla, BP yetkililerinin bu ifadelerinin gerçeği yansıtmadığı ve yanıltıcı olduğunu bildirmiştir. Mektupta "UAÖ'nün insan hakları takip veya şikayet mekanizmaları geliştirmek için şirketlerle çalışmadığı" "UAÖ'nün bir danışman kuruluş değil kampanya örgütü olduğu ve bunun çeşitli defalar BP Şirketi'ne açıkça ifade edildiği" belirtilmiştir. (Letter by Kate Allen, Director of Amnesty UK to the UK National Contact Point for the OECD Guidelines for MNEs, 21 May 2004).

ilgili olarak dile getirilen endişeleri ciddiyle dikkate almakta” olduğunu belirtmektedir. Taraflar projeye ilişkin anlaşmaların “hükümlerinin ev sahibi devletlerin uluslararası insan hakları, çevre, iş veya sosyal normlara aykırı hareket edecek şekilde yorumlanabileceği veya kullanılabilmesi yönündeki spekülasyonu” dikkate almışlar, ancak “bu spekülasyonlardan hiç birinin tarafların niyet veya anlayışlarını yansıtmadığı sonucuna varmışlardır”. Ortak Beyanat’ın amacı, “projenin güvenlik, insan hakları, çevre, sosyal ve iş standartları başta olmak üzere yanlış anlaşılmaları asgari düzeye indirmek” olarak açıklanmıştır (BP, 2003a).

İnsan Hakları Taahhüdü (İHT) belgesi ise BTC Co.’nun ev sahibi devletlerle yaptığı anlaşmalardaki bazı hüküm ve kavramları nasıl yorumlayacağına ilişkin tek taraflı taahhüdünü içermektedir. İHT’nün de genel çerçevesi itibariyle Uluslararası Af Örgütü’nün BTC raporunda dile getirilen eleştirilere yanıt verme amacı taşıdığı görülmektedir.

İnsan Hakları Taahhüdü’nde BTC Co., projenin kamu yararını gerçekleştirme amacına yönelik olmadığına ilişkin hükümlerin sağlık, güvenlik ve çevre alanındaki ulusal mevzuata aykırı şekilde yorumlanmayacağını ve Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalara uygun olarak yorumlanacağını kabul etmektedir (BP, 2003b; Madde 2(a)). Bununla birlikte Türkiye mevzuatına uygun yorumlama, ancak söz konusu mevzuat AB ve Dünya Bankası Grubu’nun yanı sıra çalışma ve insan hakları alanındaki uluslararası anlaşmalarda yer alan standartlarından daha zorlayıcı olmaması şartıyla kabul edilmektedir.

BTC Co. ayrıca tahkim kaydının, kişilerin ulusal mevzuat uyarınca projenin güvenlik, sağlık veya insan haklarına ilişkin sonuçları nedeniyle uğradıkları zararların giderimini sağlamak için başvuruları halinde ulusal mahkemelerin yetkisini ortadan kaldırmadığını kabul etmektedir. BTC Co. Türkiye hükümetinin taraf olduğu insan hakları, çalışma, çevre ve sağlık alanındaki uluslararası anlaşmalar altındaki yükümlülükleri nedeniyle gerçekleştirdiği veya gerçekleştirmekten kaçındığı eylemleri nedeniyle istikrar kaydına dayanarak tazminat talebinde bulunmayacağı yönünde de taahhütte bulunmaktadır (BP, 2003b; Madde 2 (d)).

Sonuç

Yabancı bir şirket ile ev sahibi hükümet arasında yapılacak yatırım anlaşmasının içeriği iki taraf arasındaki pazarlık sonucunda belirlenmektedir. Bu pazarlığa yatırım projesinin insan haklarına ilişkin yönleri, şirketin muhtemel yükümlülükleri, muafiyetleri gibi konular da dâhil olmaktadır. BTC Boru Hattı projesi örneğinde de görüldüğü üzere anlaşmanın imzalanması ve

sonuçta yatırımın gerçekleşmesi için, ev sahibi devlet yatırımcı şirket için cazip özel bir hukuki rejim oluşturmayı kabul etmektedir. Böylesi bir rejim, yatırımın gerçekleşeceği ülke yurttaşları için bazı ağır sosyal maliyetleri ve hak ihlali risklerini beraberinde getirebilmektedir. Yapılan bu yatırım anlaşmaları büyük çoğunlukla gizli kalmakta, kamusal hale gelmemektedir.

Piyasa temelli veya hükümetler arası örgütlerin oluşturduğu, insan haklarına ilişkin, hukuken bağlayıcı olmayan kural ve ilkelerle bağlı olacağı yönündeki taahhüdünü açıklayan şirketler, bir yatırım anlaşması yapmak üzere ev sahibi devletle girdikleri pazarlıkta tamamen bu taahhütlerinden bağımsız, adeta bunları yok sayan bir tavır sergileyebilmektedir. Bu pazarlık sürecinde şirket, daha önceden açıkladığı kamusal taahhüdüne açıkça aykırı hükümlerin yatırım anlaşmasına girmesi için yoğun çaba sarf etmektedir. Ancak bu süreç ve sonucunda oluşan anlaşmalar gizli kaldığı için şirketin bu çelişik tavrı da kamusal hale gelmemekte, taahhütlerine aykırı davrandığı görülmemektedir.

BTC Boru Hattı Projesi örneğinde de bu durum açıkça görülmektedir. Sosyal sorumluluk programlarıyla ödül alan, FTSE4Good Global indekste yer alan, ilk oluşumundan bu yana “Güvenlik ve İnsan Hakları İsteğe Bağlı İlkeler” katılımcısı olan ve ayrıca Birleşmiş Milletler Küresel Pakta taraf olan BP’nin ayrıca çalışanlarına yönelik olarak hazırlanmış bir Davranış Kuralları belgesi söz konusudur.

Ancak tüm bu taahhütler veya mekanizmalar, BP şirketinin BTC Boru Hattı inşası ve işletilmesine ilişkin hukuki çerçeveyi belirlemek üzere ev sahibi ülke Türkiye ile yaptığı pazarlıkta, şirket için en üst düzeyde hukuki koruma sağlayan “kullanışlı bir hukuki yapı” oluşturmasını ve bunun için insan hakları açısından çok ciddi riskler içeren hükümleri “kibarca ikna ederek ve baskı yaparak” Türkiye hükümetine kabul ettirmesini engellemiştir.

BP Şirketi OECD Rehber İlkelerini de kabul etmiştir. Ancak bu düzenlemenin öngördüğü şikâyet mekanizmasının BTC Boru Hattı’na ilişkin başvurulardaki işleyişi, yukarıda bahsedildiği gibi tarafsızlığı şüpheli bir şekilde gelişmiş ve sonuçlanmış, OECD’nin kendi içinde dahi bu süreçte yapılan açık usul hataları tespit edilmiş, kararın yeniden gözden geçirilmesi noktasına gelinmiştir.

BTC projesi örneğinde şirketin insan haklarına saygılı davranmasının sağlanması noktasında esas etkiyi hükümet dışı kuruluşların baskısı ve bu kuruluşların yürüttüğü kampanya göstermiştir. Bu örgütlerin, özellikle de fon veren uluslararası kuruluşlar nezdindeki baskısı sonucu projeye ilişkin hukuki belgeler kamuya açıklanmıştır. Belgelerin erişilebilir olması, içerikleri konusundaki değerlendirme ve tartışmaları mümkün kılmış, bunun üzerinden yine hükümet dışı örgütlerin çalışmaları ve kampanyaları ile BP şirketi Ortak

Beyanat ve İnsan Hakları Taahhüdü belgelerini kabul ve ilan etmek durumunda kalmıştır.

Peki bu iki belgenin hukuki bağlayıcılığı ve pratikteki değeri nedir? Ev Sahibi Hükümet Anlaşması madde 18.1'e göre Anlaşma tarafları arasındaki ihtilaflar Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi (*International Center for Settlement of Investment Disputes- ICSID*)'i kuran, 2006 tarihli Devletler ve Diğer Devlet Vatandaşları arasındaki Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü Sözleşmesi ve *ICSID* Tahkim Kurallarına uygun olarak tahkim yoluyla çözülecektir. BTC projesine ilişkin bir uyuşmazlık hakem önüne geldiğinde Ortak Beyanat veya İnsan Hakları Taahhüdü'nün nasıl bir etkisi olması beklenebilir?

Hakemlerin önlerine gelen, bir devlet ile yabancı şirket arasındaki bir yatırım anlaşmasının uygulanmasına ilişkin uyuşmazlıklarda, uyuşmazlığın arka planındaki özel koşullar birbirinden farklı olsa da, yatırım anlaşmalarını birer ticari akit olarak gördüğü ve bu temelde yorumladığı bir gerçektir. Yani hakem, sözleşme tarafı olan Devleti münhasıran bir ticari ilişki içinde hareket eden bir özel hukuk kişisi olarak ele alarak, hak ve borçlarını da bu çerçevede yorumlamakta, karşılıklı özel menfaatlerin dengelenmesi amacını gözetmektedir. Oysa hakemin Devletin bir kamu otoritesi olarak yurttaşlarına karşı yükümlülüklerini dikkate alması, dolayısıyla yatırım anlaşmasının bu açıdan sonuçlarını göz önünde tutması ve anlaşmayı sadece özel menfaatler açısından değil, kamu yararı bakış açısından da değerlendirmesi, yorum sırasında dengelenmeye çalışılan menfaatler bakımından kamu yararını da dikkate alması mümkündür. Ancak bugüne kadar hakemler tarafından böyle bir bakış açısı geliştirilmemiştir (Leader, 2006; 684-687).

Ancak BTC Anlaşmaları açısından farklı olan husus, bu anlaşmaların böylesi bir bakış açısıyla yorumlanması yönünde şirketin ayrıca taahhüdünün bulunması, bunun Ortak Beyanat ve İnsan Hakları Taahhüdü belgeleriyle kamusal hale gelmiş olmasıdır. Acaba BTC anlaşmaları önüne geldiğinde, hakem söz konusu anlaşmaları yorumlamak için Ortak Beyanat ve İnsan Hakları Taahhüdü belgelerini dikkate alacak mıdır?

Ortak Beyanat 9. maddesine göre bir "proje anlaşması"dır ve projenin hukuki rejiminin bir parçasını teşkil etmektedir. İnsan Hakları Taahhüdü Belgesi'ndeki ifadeye göre ise, "BTC Co. BTC İnsan Hakları Taahhüdü'nün hukuki, geçerli ve bağlayıcı bir yükümlülük oluşturduğunu garanti etmektedir" (BP, 2003b; Madde 3 (a)). Bununla birlikte İHT bir "proje anlaşması" değildir. Bu nedenle İHT'nin BTC'nin geçerli hukuki rejiminin bir parçası olup olmadığı

açık olmadığından³⁶, hakem tarafından dikkate alınma ihtimali de oldukça düşük görülmektedir.

Belgenin de açıkça gösterdiği üzere söz konusu olan bir anlaşma olmayıp, sadece BTC Co.'yu bağlayan tek taraflı bir taahhüttür. İHT tek taraflı bir taahhüt olduğundan, ev sahibi devletler İHT'de yer alan yorum ilkeleriyle bağlı değildir. Diğer yandan BTC Co.'nun bu taahhüdünün muhatabı ve taahhüdün ihlali halinde hak iddia edebilecek olanlar projenin ev sahipleri olan üç devlettir. Eğer ev sahibi devletler İHT'yi dikkate almaz ise söz konusu belgenin herhangi bir sonuç doğurması pek de muhtemel görünmemektedir³⁷.

BTC Boru Hattı'na ilişkin hukuki çerçeve, yukarıdaki bölümlerde de açıklandığı üzere, farklı özellik, hukuki güç ve içeriğe sahip çok sayıdaki belge ile düzenlenmekte, bunlardan kimisi tek taraflı kimisi ise çok taraflı taahhütlerle bir diğerinin yorum şekli konusunda hükümler getirmektedir. Bu yaratılan "hukuki labirent" (Reyes, 2006; 864) içinde anlaşmaya uygulanacak kuralların her bir tarafça nasıl yorumlanacağına öngörülmesi mümkün olamamakta, ayrıca farklı taraflarca yapılacak yorumların birbiriyle uyumlu olacağı konusunda da herhangi bir garanti bulunmamaktadır.

İHT'nün muhataplarından olan Türkiye yetkili makamlarının belge ile ilgili görüş ve değerlendirmeleri konusunda bilgi almak üzere ilgili bakanlık yetkilileriyle görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler sonucunda Dışişleri Bakanlığı'nın ilgili Genel Müdür Yardımcılığı üst düzey yetkililerin dahi Ortak Beyanat veya İnsan Hakları Taahhüdü'nün hazırlanması aşamasında Bakanlığın katkısı ve ilgisi konusunda herhangi bir bilgileri olmadığı sonucuna varılmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2007). Bakanlık arşivleri araştırmacıların erişimine kapalı olduğundan, söz konusu döneme ilişkin belgeleri inceleyerek Bakanlığın bu belgelerin hazırlık sürecine ne derece müdahil olduğunun tespiti de mümkün olamamıştır. Ancak şu an BTC projesiyle bağlantılı çalışmaları yürüten yetkili Genel Müdür Yardımcılığı'nın bu belgeler ile ilgili bilgi sahibi olmadığı görülmüştür.

Konuyla ilgili diğer bakanlık olan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı yetkilileri ise kendileriyle yapılan görüşmede, hükümet dışı örgütlerin BTC Boru Hattı ile ilgili eleştirilerinin gerçeği yansıtmadığını ifade etmişlerdir.

36 Ortak Beyanat özellikle bir proje anlaşması olarak hazırlandığı halde İHT'de aynı yönde bir hüküm bulunmamaktadır.

37 İnsan Hakları Taahhüdü'nün bu konudaki hükmüne göre Taahhütte bulunan hiç bir hüküm açıkça veya örtülü olarak üç ev sahibi Hükümet dışında herhangi bir başka kişi lehine veya bu kişi tarafından ileri sürülebilecek bir hak doğurmaz. (İHT Madde 4).

Bakanlık yetkililerine göre Ortak Beyanat ve İHT belgeleri hükümet dışı örgütlerin zaten temelsiz eleştirilerini ortadan kaldırmak üzere hazırlanmıştır. Bu nedenle de bu belgelerin Bakanlık açısından herhangi başka bir değer ve önemi bulunmamaktadır (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2007).

BTC ile ilgili davalar önlerine geldiğinde Türk mahkemelerinin Ortak Beyanat ve İHT belgelerine atfedecekleri değer henüz belli değildir. Türkiye’de BTC Co.’ya karşı ilk dava, Yumurtalık-Ceyhan’daki bir balıkçılık kooperatifi tarafından, balıkçıların BTC boru hattı ve Yumurtalık-Ceyhan’daki bağlantılı rafineriler nedeniyle uğradıkları zararın tazmini istemiyle açılmıştır. İlk derece mahkemesi söz konusu belgelere başvurmamış, kooperatifin talebi reddedilmiş ve bu karar Yargıtay tarafından da onaylanmıştır (Atal, 2008).

Ulus-aşırı şirketlerin faaliyetlerini insan haklarına saygı çerçevesinde yürütmesi, faili veya iştirakçisi olduğu ihlaller için hesap verilirliğin sağlanması açısından BTC Boru Hattı örneğinin gösterdiği, öncelikle bu şirketlerin yaptıkları yatırım anlaşmalarının kamusal hale gelmesinin büyük önem taşıdığıdır. Şirketin itibar riski nedeniyle kabul ettiği, başta piyasa temelli rejimler olmak üzere, hukuken bağlayıcılığı olmayan mekanizmaların etkili olabilmesi öncelikle buna bağlıdır.

İkinci önemli nokta, temel hak ve hürriyetlere saygı konusunda ev sahibi devletin ulusal mevzuatını uygulaması ve uluslararası yükümlülüklerine uygun davranması açısından, devletin imzaladığı yatırım anlaşmalarındaki istikrar kayıtlarının yarattığı sorunlardır. Ortak Beyanat ve İnsan Hakları Taahhüdü belgelerinin hukuki değer ve etkisi konusundaki tüm belirsizliğe rağmen, İnsan Hakları Taahhüdü ve özellikle de ekonomik denge kaydının etkisinin sınırlanmasına ilişkin hükümleri adil yabancı yatırım anlaşmaları için şimdiden bir model oluşturma yolundadır.

Birleşmiş Milletler Şirketler ve İnsan Hakları Özel Temsilcisi ve Uluslararası Finans Örgütü (IFC) için, yatırım koruma anlaşmalarında yer alan istikrar kayıtlarının insan haklarına ilişkin sonuçları konusunda hazırlanan raporda, BTC projesi İnsan Hakları Taahhüdü örnek iyi bir uygulama olarak gösterilmektedir. İHT’nin insan hakları ve çevreyi korumaya ilişkin yeni düzenlemelerinin, ev sahibi hükümetin insan hakları konusundaki uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmesinin önündeki engeli kaldırdığının bu anlamda İHT’nin gelecekteki büyük ölçekli yabancı yatırım anlaşmaları açısından örnek alınabileceği ifade edilmektedir (IFC – UNHCHR, 2008).

Ancak, her halükarda BTC Boru Hattı’na ilişkin olarak Ortak Beyanat ve İnsan Hakları Taahhüdü belgelerinin gerçek bir hukuki değer kazanması, yatırım anlaşmasının tarafı ve bu belgelerin muhatabı olan Türkiye

hükümetinin, yabancı yatırımcının bu belgelerde yapmış olduğu taahhütlerine işlerlik kazandırması ile mümkün olacaktır.

Kaynaklar

- American Enterprise Institute for Public Policy (2005), *Research Workshop on NGOs: Indispensable or Unaccountable* (Washington D.C).
- Atal, İ.H. (2008), Yumurtalık Balıkçılık Kooperatifi avukatı İsmail Hakkı Atal ile 15.11.2008 tarihinde yapılan telefon mülakatı.
- Beder, S (2002), "BP: Beyond Petroleum?," Lubbers (ed), *Battlingbigbusiness: Counteringgreenwash, Infiltration and Other Forms Of Corporate Bullying* (Devon: Green Books): 26-32.
- Bekefi, T. (2004), "Human Rights Policy Implementation in the Oil and Gas Sector Translating Policy to Practice, IPIECA (International Petroleum Industry Environmental Conservation Association) Working Paper," http://www.ipieca.org/activities/social/downloads/publications/HRimplementation_final.pdf, 1 Haziran 2010.
- BM (2003), Birleşmiş Milletler Ulus-aşırı ve Diğer Şirketlerin İnsan Hakları Alanındaki Sorumluluğu ile İlgili Normları, ECOSOC, İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunması Alt Komisyonu, 55. Oturum, E/CN.4/Sub.2/2003/12/Rev.2, 26.08. 2003. Metin için bkz. [http://www.unhcr.ch/huridocda/huridoca.nsf/\(Symbol\)/E.CN.4.Sub.2.2003.12.Rev.2.En](http://www.unhcr.ch/huridocda/huridoca.nsf/(Symbol)/E.CN.4.Sub.2.2003.12.Rev.2.En), 1 Haziran 2010.
- BM (2008), "Protect, Respect and Remedy: a Framework for Business and Human Rights", Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises," http://www.unglobalcompact.org/docs/issues_doc/human_rights/Human_Rights_Working_Group/29Apr08_7_Report_of_SRSG_to_HRC.pdf, 1 Haziran 2010.
- BP (2000), *Breaking New Ground* (BP tarafından hazırlanmış BTC Broşürü).
- BP (2002), "BP'nin Friends of the Earth, Corner House and the Kurdish Human Rights Project temsilcileriyle 8.11.2002 tarihli toplantısı tutanakları," www.foe.org, 15 Aralık 2008.
- BP (2003a), Bakü-Tiflis-Ceyhan Projesine ilişkin Ortak Beyanat, 16.05.2003.
- BP (2003b), İnsan Hakları Taahhüdü, 22.09.2003, <http://subsites.bp.com/caspian/Human%20Rights%20Undertaking.pdf>, 1 Haziran 2010.
- BTC Hükümetler Arası Anlaşma (2000), 18 Kasım 1999 ve 9 Mayıs 2000 tarihlerinde imzalanan Türkiye Hükümeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan arasında Petrolün Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan ve Türkiye Cumhuriyeti ülkeleri üzerinden Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Boru Hattı Yoluyla Taşınmasına İlişkin Anlaşma ve bu Anlaşmanın değiştirilmesine ilişkin Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan arasındaki Protokol, Resmi Gazete Tarih: 10 Eylül 2000 tarih, Sayı: 24116 (Mükerrer)
- BTC Türkiye Ev Sahibi Hükümet Anlaşması (2000), Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile (MEP İştirakçileri) Arasında Ev Sahibi Hükümet Anlaşması Resmi Gazete Tarih: 10 Eylül 2000, Sayı: 24116 (Mükerrer).
- CDAP (2003a), Caspian Development Advisory Panel Report on Turkey and Project-Related Security and Human Rights Issues in Azerbaijan, Georgia, and Turkey, <http://subsites.bp.com/caspian/MediaLibrary/Download/59/CDAP%20Turkey%20Report%20Final.pdf>, 1 Haziran 2010.
- CDAP (2003b), BP Response to the Interim Report of the Caspian Development Advisory Panel on Azerbaijan and Georgia and Caspian Developments Advisory Panel and BP Response to the Report on Turkey, and Project-Related Security and Human Rights Issues in

- Azerbaijan, Georgia and Turkey, <http://subsites.bp.com/caspian/MediaLibrary/Download/59/CDAP%20Turkey%20Report%20Final.pdf>, 1 Haziran 2010.
- Corner House et al vs. BP, OECD Watch Cases, (Çevrimiçi) http://oecdwatch.org/cases/Case_31, 1 Haziran 2010.
- Dışişleri Bakanlığı (2007), Dışişleri Bakanlığı Enerji, Su ve Çevre İşleri Genel Müdür Yardımcılığı'na yazılı başvuru sonucu yapılan telefon mülakatı, 20.05.2007.
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2007), Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Transit Petrol Boru Hatları Dairesi Başkanlığı Başkan Vekili ve aynı Daire Başkanlığı'na bağlı Proje Koordinasyon Daire Başkanlığı Yönetici Vekili ile 04.07.2007 tarihinde yapılan mülakat (Ankara).
- Eviatar, D. (2002), "Wildcat Lawyering," *The American Lawyer*, 11.04.2002, www.law.com, 1 Haziran 2010.
- Ewing, A. P. (2004), "Implementing the Global Compact Human Rights Principles," in *Embedding Human Rights into Business Practice*, A Joint Publication of UN Global Compact and the Office of the High Commissioner of Human Rights, ss.62-67, <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/Embeddingen.pdf>, 1 Haziran 2010.
- Frankental, P. (2007) Uluslararası Af Örgütü Uluslararası Sekreteryaya'da Ekonomik İlişkiler Strateji Danışmanı Peter Frankental ile elektronik yazışma, 18.06.2007.
- International Finance Corporation - Office of the UN High Commissioner for Human Rights, The Special Representative of the UN Secretary-General on the Issue of Human Rights and Transnational Corporations and Other Business Enterprises (2008), *Stabilization Clauses and Human Rights: A research project conducted for IFC and the United Nations Special Representative to the Secretary General on Business and Human Rights*.
- INESCR (2005), International Network for Economic, Social and Cultural Rights, Corporate Accountability Working Group, Joint NGO Submission: Consultation on Human Rights and the Extractive Industry, (Cenevre).
- Leader, S. (2006), "Human Rights, Risks and New Strategies for Global Investment," *Journal of International Economic Law*, 9/3: 657-705.
- OECD - ILO (2008), Review of NCP Performance: Key Findings, OECD-ILO Conference on Corporate Social Responsibility, 23-24 June 2008, (Paris), <http://www.oecd.org/dataoecd/34/15/40807797.pdf>, 1 Haziran 2010.
- OECD (2000), OECD Guidelines for Multinational Enterprises, 27.06.2000 (Paris), <http://www.oecd.org/dataoecd/56/36/1922428.pdf>, 1 Haziran 2010.
- OECD (2007), Annual Report on the OECD Guidelines for Multinational Enterprises 2007: Corporate Responsibility in the Financial Sector.
- OECD (2009), General Lessons Arising from Specific Instance on the BTC oil pipeline brought under the OECD Guidelines on Multinational Enterprises Submission to Steering Board for UK National Contact Point, 25 February 2009, (Çevrimiçi) http://oecdwatch.org/cases/Case_31, 1 Haziran 2010.
- Özdek, Y. (2002), "Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kıskaçında İnsan Hakları," Özdek, Yasemin (ed.), *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları* (Ankara: TODAIE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi): 1-44.
- Reyes, A. S. (2006) "Protecting the 'Freedom of Transit of Petroleum': Transnational Lawyers Making (Up) International Law in the Caspian," *Berkeley Journal of International Law*, 24/ 3: 842-880.
- Smith, G. (2004), "BTC Case Study: Following through on Global Compact Commitments," *Embedding Human Rights into Business Practice*, A Joint Publication of UN Global Compact and the Office of the High Commissioner of Human Rights, ss. 69-79, <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/Embeddingen.pdf>, 1 Haziran 2010.

- Simons, P. (2005), "Corporate Voluntarism and Human Rights: The Adequacy and Effectiveness of Voluntary Self-Regulation Regimes," Cragg, Wesley (ed.), *Ethics Codes, Corporations and the Challenge of Globalisation* (UK): 75-111.
- South African Truth and Reconciliation Commission (1998), Final Report, www.justice.gov.za/trc/report/finalreport/Volume%204.pdf, 1 Haziran 2010.
- TBMM (2000), TBMM Genel Kurul Tutanağı, 21. Dönem, 2. Yasama Yılı, 11. Birleşim, 21.06.2000.
- TBMM (2004), TBMM Genel Kurul Tutanağı, 22. Dönem, 2. Yasama Yılı, 114. Birleşim, 13.07.2004.
- The Corner House, Campagna per la Riforma della Banca Mondiale, CEE Bankwatch Network, Friends of the Earth International, The Kurdish Human Rights Project and Platform (2002), Some Common Concerns: Imagining BP's Azerbaijan-Georgia-Turkey Pipelines System, http://bankwatch.org/documents/concerns_summary.pdf, 24 Temmuz 2010.
- Tripartite Declaration (1977), Tripartite Declaration of Principles concerning Multinational Enterprises and Social Policy, adopted by the Governing Body of the International Labour Office at its 204th Session (Geneva, November 1977) as amended at its 279th (November 2000) and 295th Session (March 2006). Bildirgenin tam metni için (Çevrimiçi) http://www.ilo.org/empent/Whatwedo/Publications/lang--en/docName--WCMS_094386/index.htm, 1 Haziran 2010.
- Uluslararası Af Örgütü (2003), Human Rights on the Line: The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline Project (Londra), (Çevrimiçi) www.amnestyusa.org/business/humanrightsontheline.pdf, 1 Haziran 2010.
- Uluslararası Af Örgütü (2009), Petroleum, Pollution and Poverty in the Niger Delta, (Çevrimiçi) http://www.amnesty.org.uk/uploads/documents/doc_19492.pdf, 1 Haziran 2010.
- Uluslararası Çalışma Örgütü (1977), Çok Uluslu Şirketler ve Sosyal Politikaya İlişkin Üçlü Bildirgesi, (Çevrimiçi) http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/documents/publication/wcms_094386.pdf, 1 Haziran 2010.
- UNHCHR (2005), "Human Rights and the Extractive Industry," *Report of the UN High Commissioner for Human Rights on the Sectoral Consultation* (Cenevre).
- Voluntary Principles on Security and Human Rights, VPs, http://www.state.gov/www/global/human_rights/001220_fsdr principles.html, 1 Haziran 2010.
- Weissbrodt, D. ve M. Kruger (2005), "Human Rights Responsibilities of Business as Non-State Actors," Alston, Philip (ed.), *Non-State Actors and Human Rights* (Oxford: University Press): 315-350.